

II/1 Kategoriální paradigma slovesné

1.0 Úvod. Morfosyntaktické vymezení slovesa

SLOVESO je třída lexikálních jednotek morfoložicky dobře disponovaných k zastávání syntaktické role predikátu. Tak zní naše morfosyntaktické vymezení. V čem spočívá ona morfoložická dispozice? Abychom ji správně uchopili, musíme vyjít od syntaktické role, na niž se odvoláváme. PREDIKÁT je první větný člen. Je definován jako vrchol závislostní hierarchie syntaktických vztahů ve větě.

Připomeňme, že závislostní hierarchii určujeme testem vypustitelnosti (I/2.5) a že závislostně nejvyšší je ten člen, který po vypuštění všech ostatních stále ještě dovede tvořit větu. Uvědomme si dále, že použité vymezení předpokládá, že věta má závislostní vrchol pouze jeden, nikoliv třeba dva členy vyšší než všechny ostatní, leč navzájem neporovnatelné. Pokud bychom narazili na větu, jež by takovou zvláštní strukturu vykazovala, totiž že po vypuštění všech ostatních závislých členů by zbyly dva hierarchicky nesrovnatelné, jež dohromady větu ještě tvoří, leč žádný z nich sám o sobě už ne, museli bychom prohlásit, že podle naší definice se v oné větě predikát stanovit nedá. Z toho by ještě nevyplývalo, že naše teorie je vadná, totiž sporná, pouze že nepokrývá všechny možné jazykové jevy, čili že není exhaustivní.

Z pozice na vrcholu závislostní hierarchie pak vyplývá, že predikát musí být schopen tvořit větu sám o sobě. To ovšem znamená, že schopnost morfoložické kongruence predikátu se subjektem, což je jistě ukázkový případ morfosyntaktického vztahu mezi dvěma větnými členy, je z hlediska morfoložické dispozice k syntaktické roli predikátu druhotná. Sloveso jistě musí být schopno vyjádřit též kongruenci, aby bylo možné se na ně napojit všemi druhy syntaktické závislosti, musí však zároveň být schopno vyjádřit i to, že s žádným větným členem kongruentní není.¹

POZNÁMKA. Podmět nemusí být explicitě vyjádřen zvláštním lexikálním morphem. Stačí implicitní vyjádření pouze morfy lexikální jednotky přísudkové, tedy právě projevem slovesné kongruence, cf. *Už hrál?* vs. *Už hrála?* vs. *Už's hrál?* Vůbec nepřítomnost podmětu (nikoliv jen nepoužití explicitního morfu lexikálních jednotek ON, ONA, TY) vyjadřuje teprve predikátový tvar *Už se hrálo?*

Lexikální jednotka není v systému jazyka sama. Předpokládá jednotky další. Typy a role doprovodných lexikálních jednotek, jejichž textový souvýskyt s danou lexikální jednotkou je nejčastější a nejpravidelnější, zachycujeme při systémovém popisu jazyka pomocí valenčního rámce vyšetřované lexikální jednotky. Naprostá většina sloves má ve svém valenčním rámci doplnění zvané AGENS. Morfoložická dispozice slovesa pro syntaktickou roli predikátu znamená, že sloveso je schopno svůj valenční rámec vyprázdnit. Speciálně pak musí být schopno zbavit se agentového doplnění, a to cestou, již lze sémanticky charakterizovat jako zevšeobecnění. Právě takové vyprázdnění, zevšeobecnění agentu vyjadřuje výše uvedený příklad *Už se hrálo?*

¹ Pohybujeme se uvnitř jazykového typu flektivního, pro nějž je morfoložické vyjádření syntaktických vztahů příznačné: popisujeme litevštinu, soustavně ji srovnáváme s češtinou (občas i s jinými slovanskými jazyky), příležitostně s latinou či řečtinou; pro některá srovnání si můžeme odskočit dokonce i do francouzštiny, ačkoliv její morfoložie je převážně pravopisná. Nesnažíme se uchopit sloveso vůbec. Pro popis angličtiny, kde je morfoložická kongruence silně omezena, neřkuli dánštiny, kde na-prosto chybí, bychom museli postupovat jinak.

Slovesný tvar *hrálo se*, jenž sám o sobě tvoří stejně úplnou větu jako konstrukce *Hrálo Smetanovo kvarteto*, je «odosobnělý», «deagentivní». Možnost odosobnělého vyjádření je nutnou podmínkou k tomu, aby sloveso mohlo tvořit větu o jediném členu, predikátu. Není však podmínkou postačující, jak dokládají české věty *Hrálo se «Z mého života»*, či *Hrál se Smetana*, z nichž obou byl sice odstraněn agens, leč v obou je přítomen a kongruencí vyjádřen podmět.

Oba morfosyntaktické projevy predikátu — jeho nekongruenci oproti možné kongruenci a deagentivnost oproti možné agentivnosti — musíme od sebe důsledně odlišovat. Litevština se v těchto jevech — vzdor velké shodě, již jinak ve svém morfologickém inventáři vykazuje — s češtinou nápadně a překvapivě rozchází.

1.1 Vedlejší morfématické kategorie

Formální morfologií slovesné jednotky se obvykle rozumí soubor tvarů, jimiž ona jednotka vyjadřuje různé predikátové kongruence, přesněji pak soubor souborů, kde každý dílčí soubor předvádí všechny tvary potřebné pro kongruenci a jednotlivé dílčí soubory jsou mezi sebou odlišeny v pojmech slovesného způsobu a času. Za HLAVNÍ označíme ty MORFÉMATICKÉ KATEGORIE, jimiž strukturujeme celý velký soubor, například kategorii způsobu; za VEDLEJŠÍ pak ty, jimiž strukturujeme dílčí soubory, například kategorii osoby. Na ty vedlejší se právě v tomto oddíle zaměříme.

Základní indoeuropeistická zkušenost upozorňuje, že pojmáme-li formální morfologii slovesa jako soubor souborů, je na místě pracovat se třemi úrovněmi, přičemž na té nejvyšší jsou soubory souborů mezi sebou rozlišeny jako GENERA VERBI. To je nevyhnutelné pro latinu, řečtinu, sanskrt. U jazyků baltských i slovanských však máme jenom jeden soubor souborů. Vůči němu jistě lze postavit soubor jistých participiálních konstrukcí a o takto vytvořený rozdíl pak opřít kategorii DIATHESE, leč tímto krokem už přecházíme k rovině větného významu: na rovině morfématické nebudeme srovnávat morfém a syntagma jako veličiny téhož řádu.

1.1.1 Pro začátek si dáme malou rozcvičku na materiálu jazyka českého. Nelze očekávat, že všechny dílčí soubory jsou uspořádány stejně. V češtině vidíme, že jediné položce *půjde* ze souboru IND.FUT odpovídají v souboru IND.PRAET tři různé položky, *šel, šla, šlo*. Nejprve tedy shromáždíme všechny sématické kategorie, v nichž se kongruence může odehrávat, a potom stanovíme, které z nich se uplatní ve kterých dílčích souborech. Pro češtinu tak za souhrn kongruenčních kategorií slovesa můžeme prohlásit trojici OSOBA – ČÍSLO – (JMENNÝ) ROD a musíme dodat, že všechny tři kategorie se uplatní v souborech IND.PRAET, COND_PRAES a COND.PRAET, kdežto v ostatních jen první dvě; přitom IND.PRAES a IND.FUT využívají všech sém, jež ony dvě kategorie nabízejí, zatímco IMPER pouze některých z nich.

Než půjdeme dál, musíme si uvědomit závažnost pojmu kongruence. Rozumíme-li jí současný výskyt jistých sém u obou členů syntaktické vazby, pak v případě kongruence přísudku s podmětem musíme předpokládat nejen to, že přísudkové sloveso vykazuje sémata jmenného rodu, ale i to, že podmětové jméno vykazuje sémata slovesné osoby. Přiřazení osoby substantívům je triviální: s výjimkou lexikálních jednotek JÁ, TY, MY, VY dostanou všechna ostatní sémata 3. osoby.² Nabízí se dokonce zajímavá úměra: substantíva vykazují společně

² Při morfosyntaktickém vymezení slovních druhů zájmena (ani číslovky) slovním druhem nejsou.

s adjektivy sématickou kategorií (jmenného) rodu, přičemž substantívum má séma jediné, neměnné, kdežto adjektivum volně disponuje všemi sématy této kategorie, a táž substantíva vykazují společně se slovesy sématickou kategorií (slovesné) osoby, přičemž substantívum má opět séma jediné, neměnné, kdežto sloveso volně disponuje všemi sématy této kategorie.

Ve výrazech *jmenný rod* či *slovesná osoba* jsme složky *jmenný* a *slovesná* dávali do závorek. Jejich použití je sice tradiční, ale domyslíme-li podstatu kongruence do důsledku, vidíme, že kategorie upřesněná jako *jmenná* se nutně vyskytuje i u sloves a kategorie upřesněná jako *slovesná* se nutně vyskytuje i u podstatných jmen.³ Vyjádřená upřesnění neplatí a není důvod, ba vůbec není správné jich používat. Zaved' me tedy sématickou kategorií ROD coby záležitost jak jména (podstatného i přídavného), tak slovesa a sématickou kategorií OSOBA coby záležitost jak jména (podstatného),⁴ tak slovesa. Tím obě kategorie přiblížíme postavení kategorie ČÍSLO, které se tradičně vnímá jako společná záležitost jména (podstatného, přídavného) i slovesa.

Jistě, upřesnění *jmenný rod* se původně zavedlo k odlišení od rodu slovesného. Konfúsi lze zabránit jednak terminologicky, třeba pojmem MORFÉMATICKÁ DIATHESE, jednak koncepčně, totiž tím, že kategorii slovesného rodu vůbec nezavedeme. Pro svůj výklad litevštiny volím druhou z naznačených cest.

1.1.2 Přistupme nyní k systému jazyka litevského. Na velikost souboru vedlejších morfématických kategorií litevského slovesa má zásadní vliv, jestli se omezíme na tvarové soubory tradičně zvané uerbum finitum nebo na vůbec všechny tvary, jež mohou vystupovat v syntaktické roli predikátu, což by znamenalo zahrnout i některá litevská participia. V prvním případě vystačíme s kategoriemi osoby a čísla (jejich vzájemný vztah budeme dále problematizovat), ve druhém případě musíme pracovat s kategoriemi čísla a rodu (v tradičním smyslu «jmenného», což dále už nebudeme říkat). Vždy však pracujeme pouze s dvojicí kategorií: rod se zároveň s osobou nikdy neuplatní.

Litevské uerbum finitum – na rozdíl od slovanských jazyků – nemá kategorie, jež vznikly morfématickým přehodnocením participiálních syntagmat a v důsledku této své minulosti vyžadují rodovou shodu.⁵ Verbum finitum a participium jsou v litevštině alternativy, jež obě dokážou zastat roli predikátu, leč do jediného komplexního morfému se společně nepojí. V litevské morfosyntaxi lze vyčlenit dva velké okruhy, kdy nepříznačkové uerbum finitum je v predikátu nahrazeno příznačkovým participiem: přechodníkové spojení jedné predikace s jinou a vyjádření jistých stavových modalit.

³ Není důvod přenášet kategorii (slovesné) osoby ze jména podstatného též na jméno přídavné, protože se nijak neprojevuje v kongruenci adjektivního přívlastku s jeho řídícím substantívem, cf. III/1.1.3.

⁴ Nic však nebrání přiřadit všem adjektivům séma osoby 3 (a právě té). Uvědomme si, že substantíva JÁ, TY, MY, VY, jediné nositelé osob 1 a 2, u sebe syntakticky nepřipouštějí vůbec žádný přívlastek, takže starost o jejich kongruenci se závislým přídavným jménem je bezpředmětná. — Abych předešel námitkám či nedorozuměním, dodám, že lexikální jednotka JÁ označující mluvčího coby diskursní osobu je naprosto odlišná od lexikální jednotky znějící též *já* (častěji však s alomorfem *ego*), jež označuje psychickou osobnost a představuje sice nesklonné, leč jinak zcela banální substantívum nosící neměnná sémata 3.OSOBA, NEUTRUM spolu s proměnlivými sématy z kategorií ČÍSLO a PÁD, cf. *Osudy státu se odvíjely od hypertrofovaného já jediného státníka*.

⁵ Teprve druhotně přišly některé slovanské jazyky v těchto kategoriích o možnost shody v osobě, jak dokládá pro IND.PRAET protiklad ruského (я) БЫЛ :: БЫЛА, (ты) БЫЛ :: БЫЛА a polského *byłem* :: *byłam, byłeś* :: *byłaś*.

Zároveň se stanovováním kongruenčních kategorií však budeme hledět i ke schopnosti litevského slovesa vyjádřit, že s žádným svým doplněním kongruentní není.

1.1.3 Predikátové participium označíme za příznakový případ a jako jednodušší záležitost je popíšeme nejdříve. Upřesněme, že se nyní zaměřujeme na participium «agentivní» (jeho povahu v protikladu k participiu «deagentivnímu» i k dalším participiím vyložíme v 1.3.3). Na kongruenci se podílí kategorie rodu se sématy MASKULÍNUM (masc) a FEMINÍNUM (fem) a kategorie čísla se sématy SINGULÁR (sg), PLURÁL (pl) a DUÁL (du). Důležité je, že kongruence se děje vždy ve dvojici (rodové séma, číselné séma) při systémovém využití všech matematicky možných kombinací.⁶

Že kategorie rodu sestává pouze ze dvou sémát, a to právě MASC a FEM, je zvláštností baltských jazyků.⁷ Že pracujeme se sématem duálu jako s plnohodnotným číslem rovnocenným ostatním, je rozhodnutí našeho výkladu. Litevský jazykový systém umožňuje odvozovat duálové tvary ode všech ohebných slov, leč neužívá jich. My zde s duálem vědomě pracujeme právě pro lepší vhléd do systémových vztahů.

Stav nekongruence se u některých participiálních predikátů vyjadřuje tvarem, jenž je shodný s tvarem MASC.PL, u jiných pak holým kmenem bez koncovky (cf. III/8.1).

Holým kmenem obsluhuje participium především jistý typ přechodníkových konstrukcí. Těmi obecně rozumíme případ, kdy dvě větné predikace, jež obě by nepříznakově vyjádřilo uerbum finitum (VF), jsou propojeny tak, že jedna, příznaková, je podána jako průvodní okolnost k druhé. A právě v té příznakové predikaci vystupuje participium (PART), přesněji řečeno, některé druhy z mimořádně bohatého inventáře litevských participií. Litevština připouští dva typy: (i) obě predikace mají stejný podmět — a potom v té, jež má být podána jako průvodní okolnost, se uplatní participium kongruentní, jež specifickou koncovkou vyjadřuje rod a číslo podmětu oběma predikacím společného; anebo (ii) neplatí předpoklad (i) — a potom se uplatní holý kmen (někdy i holý kmen vůbec jiného participia). Holý kmen coby invariantní tvar participia slouží prvotně k vyjádření nestejných podmětů, cf. *brólis išėjo* (VF) ‘bratr odešel’ & *àš grįžaũ* (VF) ‘já se vrátil’ → *brólis išėjo* (VF) *priėš mán grįžus* (PART: INVAR) ‘bratr odešel dřív, než já se vrátil’, a teprve druhotně se jako zvláštní případ neshody podmětů vyhodnotí i situace, kdy jedna z predikací vůbec žádný podmět nemá, cf. *brólis išėjo* (VF) ‘bratr odešel’ & *aũšo* (VF) ‘svítalo’ → *brólis išėjo* (VF) *priėš aũstant* (PART: INVAR) ‘bratr odešel dřív, než začalo svítat’.

Vyjádření nekongruence participiálním tvarem formálně totožným s tvarem MASC.PL se uplatňuje v okruhu stavových modalit, cf. *jiė* (MASC.PL) *sāko* (VF), *kād jaũ visuř bũv-ę* (PART: MASC.PL) ‘oni tvrdí, že už všude byli’ vs. *jiė sāko* (VF), *kād jaũ visuř pasnig-ę*

⁶ Nesamozřejmost toho tvrzení si uvědomíme, uvážíme-li, že ruština rozlišuje rod pouze v singuláru a polština vykazuje v plurálu jiné rody (osobní vs. neosobní) než v singuláru (mužský životný vs. mužský neživotný vs. ženský vs. střední).

⁷ Vzhledem k referenčnímu indoevropskému stavu, danému trojicí MASC – FEM – NEUT, představují baltské jazyky stav po zániku neutra, k čemuž máme obdobu v jazycích románských (tam navíc můžeme historicky doložit, že a jak neutrum splynulo s maskulínem). Že úprava referenčního stavu může jít i jinou cestou, dokládají moderní jazyky skandinávské, rozlišující rod «obecný» (do něž splynulo MASC a FEM) a «střední» (pokračování neutra). Přitom sama indoevropská trojice MASC – FEM – NEUT není historicky nejstarší. Vznikla z dvojice rodu «životného» a «neživotného» (ANIM – INANIM), jež ještě dokládá chetitština, tou cestou, že se «životné» rozdělilo na MASC – FEM a «neživotné» zůstalo vůči této nové dichotomii jako to neutrální.

(PART: INKONG) ‘oni tvrdí, že už všude sněžilo’, což je lépe překládat ve smyslu “prý už je všechno pod sněhem”. Synchronně je třeba zdůraznit, že tvar MASC.PL je ze všech kongruentních podob nejméně příznakový, takže se uplatňuje pro plurál vůbec, a to nejen v případech vícenásobného podmětu s podílem rysu FEM, ale může přímo i nahradit kongruentní tvar FEM.PL, a že právě jeho malá příznakovost tvar disponuje k tomu, aby se uplatnil i v případech bez kongruence. Diachronně pak víme, že jde o indoevropské neutrum singuláru, jež po zániku neutra v baltských jazycích bylo využito pro plurál vůbec (a teprve v kontrastu ke zvláštnímu tvaru FEM.PL vyjadřuje MASC.PL), takže inkongruentní uplatnění je původní a nejstarší funkcí tohoto tvaru.

Zdůrazněme na závěr rozdíl mezi litevštinou a češtinou, v níž otázku nekongruence participiálního predikátu vůbec nelze položit. Jediný případ, kdy české participium vůbec může vystoupit jako predikát, závislostně nejvyšší člen věty, představuje přechodník — a toho lze použít jedině tehdy, má-li predikace u sebe podmět.

1.1.4 Litevské uerbum finitum lze pro kongruenci přísudku s podmětem popisovat ve standardních kategoriích OSOBA a ČÍSLO. Jejich sématický obsah nevzbudí žádnou pozornost (osoba je první, druhá a třetí, číslo jednotné, množné a dvojné),⁸ ba dokonce vypadá jako «indoevropský ideál», srovnatelný se staroslověnštinou, řečtinou či sanskrtem. Pokud se však nechceme dívat na litevštinu jako na jedno z mnoha různých vyplnění universálního indoevropského schématu 3 (osoby) × 3 (čísla), ba naopak usilujeme o samostatnou sématickou kategorizaci, jež by co nejlépe odpovídala systémovému uplatnění litevských morfů, můžeme postupovat i hodně jinak.

Litevské sloveso, jež v 1. i 2. osobě dokáže jasně rozlišit tři různá čísla, je v osobě 3 k číslu překvapivě indiferentní. V žádné své modálně-časové kategorii, v žádném formálním paradigmatu neumožňuje rozlišit zvláštní kongruenci k podmětům “on // ona”, “oni // ony”, “oni_ve_dvojici // ony_ve_dvojici”. Dokonce i athematické *ėsti*, oblíbený indoevropský archaismus, znamená jak ‘(on) je’, tak ‘(oni) jsou’ i ‘(oni jako dvojice) jsou’.⁹ Tato zvláštnost platí pro všechny baltské jazyky a pro celou dobu jejich textově doložené existence. Indoevropská srovnávací jazykověda vytvořila řadu teorií vykládajících ztrátu distinkce čísla ve 3. osobě (shrnuje Christian Stang 1942; 1966:411–412), kupodivu se však lze – navíc s minimálním výkladovým aparátem – na celou záležitost dívat i tak, že distinkce čísla ve 3. osobě baltského slovesa nikdy nevznikla (Hoskovec 1999, 2002).¹⁰

Navrhne jinou soustavu sémat. Sloveso (a jím myslíme dále jedině uerbum finitum) rozlišuje dvě příznakové osoby (1. osoba ≡ mluvčí, 2. osoba ≡ oslovený partner mluvčího) oproti

⁸ Duálové tvary lze v litevštině odvodit ke každému slovesu, leč neužívá se jich.

⁹ Uvedený rozsah je v indoevropském pohledu «nový», byt’ v historicky doložené litevštině k němu není alternativa. V této souvislosti lze připomenout přehodnocení predikátového *est’* v ruštině, cf. *est’ u teba den’gi?* Litevské *ėsti* pokrývá jedině 3. osobu, protože v 1. i 2. osobě vždy fungovaly zvláštní tvary, at’ již athematické či thematické. Ruské *est’* má k sobě alternativu nulového predikátu pro obě čísla a všechny osoby, takže se uplatní i v prvních dvou osobách, cf. *taковы мы и est’*.

¹⁰ Systematizace thematického slovesa v jednotlivých indoevropských (IE) jazycích zásadně proměnila postavení starších slovesných kategorií a jednotlivé IE jazyky (včetně těch nejstarších, které známe) si budovaly individuální systémy podle velmi rozličných zásad, jež se pak promítly do rozličné kategorizace slovesa. V oddíle 8.4.1.3 (2002: 166) se navíc vyjadřují i k systémovému postavení těch zvláštních morfů slovesa (staro)pruského, v nichž se někdy hledaly pozůstatky praindoevropské distinkce.

nepříznakové neosobě (NON-PERS). Neosoba nepodléhá žádným dalším distinkcím, osoby ano, rozlišující, zda mluvčí i partner jsou právě jeden, tvoří skupinu nebo dvojici. Tyto distinkce jsou povahy číselné a po jistém váhání je nazveme stejně jako sémata kategorie čísla u jména, tedy singulár (SG), plurál (PL) a duál (DU).

Proč jsme váhali? K lexikálním jednotkám *āš* 'já', *tù* 'ty', *mēs* 'my', *jūs* 'vy', *mūdu* 'my dva', *jūdu* 'vy dva', což jsou – znovu připomeňme – substantíva, je nejrozumnější přistupovat jako ke jménům bez číselného rozlišení. Vztah *já* a *my*, *ty* a *vy* opravdu neodpovídá vztahu *strom* a *stromy*. Mezi substantívy se vyskytují různé morfosyntaktické výjimky, též takové, které neumožňují paradigmatickou proměnu v sématické kategorii čísla ani v sémantické, významové kategorii počitatelnosti (v češtině je to třeba *hmyz*, *skot*). Systémovost oněch kategorií nijak nenaruší, přidáme-li k podobným výjimkám ještě několik málo dalších, pro češtinu čtyři, pro litevštinu šest. Kdybychom hleděli jenom na paradigmatické vztahy, mohli bychom zde tuto úvahu ukončit. Nicméně morfologie se týká i vztahů syntagmatických. Česká substantíva *hmyz* a *skot* nemají číslo, protože nejsou schopna patřičné komutace, leč dostávají séma SG, protože si to žádá syntaktická kongruence, jíž se účastní, cf. *bodavý hmyz*, *zdivočelý skot*.¹¹ Substantíva jako *ty* a *vy* nepřipouštějí žádný, tedy ani kongruentní přívlastek, takže jediná kongruence, jíž se mohou účastnit, je podmětově-přísudková. A zde se projeví odlišnost českého a litevského slovesa. V češtině, kde 3. slovesná osoba rozlišuje *strom vyrostl* :: *stromy vyrostou* a kde řada slovesných tvarů navíc vykazuje morfově obměny na jmenný způsob, totiž podle dvojice (rodové séma, číselné séma) bez ohledu na osobu, je možné vést úměru mezi *strom vyrostl* :: *stromy vyrostly* a *ty jsi vyrostl* :: *vy jste vyrostli*, *já jsem vyrostl* :: *my jsme vyrostli*. Je tedy systémově prohlásit, že substantíva *já*, *ty*, *my*, *vy* nemají číslo jako paradigmatickou kategorii, leč pro kongruenci vykazují sémata SG (*já*, *ty*) a PL (*my*, *vy*).¹² V litevštině je tomu jinak. Paradigmatický rozdíl jmenného čísla – třeba *āžuolas* 'dub' (SG) :: *āžuolai* 'duby' (PL) – je pro kongruenci se slovesem irelevantní, cf. *āžuolas āuga*, *užāugo* 'dub roste, vyrostl', *āžuolai āuga*, *užāugo* 'duby rostou, vyrostly'. Jedině šestice litevských substantív označujících diskursní osoby si kongruencí vynucuje změny slovesného tvaru: *āš āug-u*, *užāug-au* '(já) rostu, vyrostl jsem' :: *mēs āug-ame*, *užāug-ome* '(my) rosteme, vyrostli jsme' :: *mūdu āug-ava*, *užāug-ova* '(my dva) rosteme, vyrostli jsme', *tù āug-i*, *užāug-ai* '(ty) rosteš, vyrostl jsi' :: *jūs āug-ate*, *užāug-ote* '(vy) rostete, vyrostli jste' :: *jūdu āug-ata*, *užāug-ota* '(vy dva) rostete, vyrostli jste'. Máme tedy na jedné straně šest substantív, jež nevytvářejí paradigmatické proměny čísla jako ostatní substantíva, nemohou být rozvíta přívlastkem a v kongruenci podmětově-přísudkové vyžadují jiné slovesné tvary než všechna ostatní substantíva. Za takové situace je nejlépe prohlásit, že litevské uerbum finitum má šest příznakových tvarů pro podměty *āš*, *tù*, *mēs*, *jūs*, *mūdu*, *jūdu* (a tyto tvary v nějakém pořadí očíslováme) a jeden nepříznakový tvar pro všechny ostatní případy. Toto řešení nás zbaví povinnosti přiřazovat substantívům sémata slovesné osoby. Za popsaného stavu (nikoliv pouze za navrženého řešení) však zároveň nemáme možnost definovat podmět jako větný člen bezprostředně závislý na přísudku v syntaktickém vztahu kongruence.

¹¹ Ze stejného důvodu, totiž kvůli kongruenci v jistých syntagmatech, dostávají substantíva různá sémata rodová, přestože žádné substantívum (na rozdíl od adjektív) není schopno paradigmatické opozice, jež by u něho kategorii rodu zakládala.

¹² A na rozdíl od všech ostatních substantív vykazují ad hoc nejrůznější sémata rodu, včetně středního, cf. ...*a nechtēlos bīt, kuře, nāhodou moudřejší slepice?*

Proč nakonec s kategorií čísla přece jen (částečně) pracujeme? Pro analogii s predikativním participiem. To, jak už víme, vyjadřuje kongruenci sématickou dvojicí (rod, číslo). Lze postavit úměru *ážuolas* (MASC.SG) *áugas, užáuges* (PART: MASC.SG) 'dub (prý) roste, vyrostl' :: *ážuolaĩ* (MASC.PL) *áuga, užáuge* (PART: MASC.PL) 'duby (prý) rostou, vyrostly' :: *ážuolu* (MASC.DU) *áugančiu, užáugusiu* (PART: MASC.DU) 'dvojice dubů (prý) roste, vyrostla'¹³ ⇔ *tù áugas, užáuges* (PART: MASC.SG) '(ty prý) rosteš, vyrostl jsi' :: *jūs áuga, užáuge* (PART: MASC.PL) '(vy prý) rostete, vyrostli jste', *jùdu áugančiu, užáugusiu* (PART: MASC.DU) '(vy dva prý) rostete, vyrostli jste' ⇔ *áš áugas, užáuges* (PART: MASC.SG) '(já prý) rostu, vyrostl jsem' :: *mēs áuga, užáuge* (PART: MASC.PL) '(my prý) rosteme, vyrostli jsme', *mùdu áugančiu, užáugusiu* (PART: MASC.DU) '(my dva prý) rosteme, vyrostli jsme'.¹⁴ Uvedená kongruenční úměra představuje v celém systému litevského jazyka jediný morfosyntaktický vztah, o který lze opřít přiřazení číslových sémata vyšetřovaným jednotkám. Uzavřeme tedy, že substantíva *áš* 'já', *tù* 'ty', *mēs* 'my', *jūs* 'vy', *mùdu* 'my dva', *jùdu* 'vy dva', paradigmaticky neschopná vyjádřit kategorii čísla, nesou pro kongruenci sémata SG (*áš, tù*), PL (*mēs, jūs*), DU (*mùdu, jùdu*).¹⁵

1.1.5 Na litevské sloveso (sc. uerbum finitum) má právě přijaté rozhodnutí dopad povýtce formální. Tvary *áugu, užáugau* — *áugame, užáugome* — *áugava, užáugova* — *áugi, užáugai* — *áugate, užáugote* — *áugata, užáugota* musíme tak jako tak inventarizovat. Sématické nálepky 1.SG — 1.PL — 1.DU — 2.SG — 2.PL — 2.DU jsou k tomu rozumně zvoleným prostředkem: osoba 1 označuje mluvčího, osoba 2 jeho partnera, příznak SG upřesňuje, že mluvčí či partner jsou pojeti jako jedinci, PL že jako skupina, DU že jako dvojice. Zbývající, nepříznačový tvar (*áuga, užáugo*) však důsledně označíme za neosobu (NON-PERS).

Neosoba slouží nejen pro «ostatní kongruenci», o níž ostatně lze u litevského slovesa mluvit jediné per analogiam, protože nemá žádnou morfosyntaktickou oporu, ale pro predikaci vůbec. Neosoba obsluhuje všechny případy predikátu bez konatele, kde nejznámějším představitelem jsou uerba meteorologica, cf. *jaũ aũšta* 'svítá', *lijo* 'pršelo', *tegùl sniňga* 'jen at' sněží'. Neosoba však obsluhuje i všechny případy predikace, kde vyjádření (morfosyntaktického) podmětu či (významového) konatele je problematické.

Nemáme-li možnost opřít morfosyntaktickou definici větného členu PODMĚT o kongruenci, lze uvažovat o náhradním řešení, jež by zdůrazňovalo třeba pádové vyjádření. Zkusíme proto definovat podmět jako větný člen bezprostředně závislý na predikátu ve vztahu nominativní rekce. Všechny výše vyšetřované litevské příklady této definici vyhovují (substantíva *áš, tù* rozlišují pády stejně jako *ážuolas*)¹⁶ a věty *jaũ aũšta; lijo; tegùl sniňga* jsou bezpodmětne, protože bez nominativního doplnění.

¹³ Duálový případ je velmi nepřirozený, leč plně konformní klasickým – a z hlediska normy stále platným – popisům novodobého spisovného jazyka (Jablonskis 1922; Senn 1929, 1966).

¹⁴ Prosodická podoba *áuga, áugas* odpovídá staré, původní spisovné normě; dnes se prosadilo *augã, augãš*, což spisovná norma připouští a úsus pokládá za jediné možné, cf. 3.2.5.

¹⁵ ...a první čtyři přibírají ad hoc kterékoliv z rodových sémata, kdežto poslední dvě jsou rodově specifická, cf. III/6.

¹⁶ Dodejme, že litevština explicitě vyjadřuje i ty podměty, jež si pro kongruenci žádají zvláštních slovesných tvarů (*áš, tù* etc.), a že tento postup je – na rozdíl od češtiny – nepříznačový, cf. I/2.1.2.

Za problematické označíme případy, kdy místo «standardního» nominativu vystoupí genitiv. Vedle vět *miškè áuga* (VF: NON-PERS) *ážuolas* (N.SG) ‘v lese roste dub’ a *miškè áuga* (VF: NON-PERS) *ážuolaĩ* (N.PL) ‘v lese rostou duby’ máme též *miškè áuga* (VF: NON-PERS) *ážuolĩ* (G.PL) ‘v lese rostou také nějaké duby’ a *miškè áuga* (VF: NON-PERS) *visókių mēdzių* (G.PL) ‘v lese rostou všelijaké stromy’. Predikát se nemění, vyjádření konatele přešlo od celostního nominativu k dělivému (partitivnímu) genitivu: věta *miškè áuga ážuolaĩ* vyjadřuje, že les je výrazně dubový, věta *miškè áuga ážuolĩ* vypovídá o lese, který už jako dubový charakterizovat nelze, kde však rostou i duby. Jinou záměnu představuje genitiv záporový, cf. *miško pakraštyjė stovėdavo* (VF: NON-PERS) *trỹs drũti ážuolaĩ* (N.PL) ‘na kraji lesa stávaly tři mohutné duby’ vs. *miško pakraštyjė nebestóvi* (VF: NON-PERS) *nė vieno ážuolo* (G.SG) ‘na kraji lesa už nestojí ani jeden dub’ (všechny je pokácely). Přejít od nepříznačného nominativu k příznačnému genitivu postihuje i podměty vyjadřující diskursní osoby. Příznačně se přitom ruší kongruence a slovesný tvar přechází do neosoby, cf. *mēs* (N) *padidėjom* (VF: 1.PL) ‘rozrostli jsme se’, dosl. “zvětšili jsme se” vs. *mũsų* (G) *sumažėjo* (VF: NON-PERS) ‘ubýlo nás’, dosl. “zmenšilo se nás”; *àš* (N) *bũsiu* (VS: 1.SG) *namiė* ‘budu doma’ vs. *manėš* (G) *namiė nebũs* (VF: NON-PERS) ‘já doma nebudu’, dosl. “mě doma nebude”.

Vidíme, že chceme-li zavést podmět pomocí nominativní reky, musíme navíc myslet na genitivní střídání. Samotný záměr však kvůli tomu není nutné opouštět. Ve druhém, morfosyntaktickém svazku této práce předvedeme v plných systémových souvislostech, že přechod z N do G představuje velkou změnu v aktantové struktuře věty; teď pouze konstatujeme, že při N je možná systémová konverse mezi predikátovým VF a PART, při G nikoliv.

1.1.6 Neosobní slovesný tvar na případný podmět nijak neukazuje, ale také se s ním nijak nevyklučuje. Naopak, podmět snadno přibírají i slovesa bez konatele ve valenčním rámci, aniž k tomu vidíme zvláštní sémantický důvod, cf. *jaũ dienà* (N) *aũšta* (VF: NON-PERS) dosl. “už svítá den”, *lįjo* (VF: NON-PERS) *lietũs* (N) // *lietaũs* (G) dosl. “přšel dešť // přšlo něco deště”, *tegũl sniņga* (VF: NON-PERS) *sniėgas* (N) dosl. “jen at’ si sníh sněží”.¹⁷ Má-li sloveso ve svém valenčním rámci konatele, pak jej ve větě hledáme (třeba i v partitivním genitivu), a nenacházíme-li, snažíme si jeho nepřítomnost vysvětlit aktuální elipsou. Chceme-li vyjádřit, že není co hledat, že konatel «se nekoná», protože je výslovně vypuštěn, nabízí litevské sloveso zvláštní prostředek, jemuž budeme říkat DEVERBATIVNÍ PREDIKATÍV. Pro sloveso *áugo* ‘roste’ vypadá *áugama* “děje se proces růstu”, přibližný překlad, protože *áugama* samo o sobě tvoří větu, by mohl znít ‘všechno je teď v růstu’, pro sloveso *užáugo* ‘vyrostl’ vypadá *užáugta* “proběhl proces (vz)růstu”, v přibližném překladu ‘už všechno vyrostlo’.

Složitým názvem jistě naznačujeme, že deverbativní predikativ (PRAED) v sobě skrývá složitou vnitřní historii, a to jak v diachronním pohledu na cestu systémového přehodnocení indoevropských morfů do litevských prostředků, tak především v synchronním pohledu na posloupnost morfologických derivací a s nimi spojených syntaktických transpozic. Nám teď ale postačí argument opřený o prosté vnější přiřazení: každé litevské sloveso, které má ve svém valenčním rámci předepsané doplnění AGENS (konatel), a v důsledku toho i ve svém

¹⁷ Všechny uvedené příklady jsou v litevštině naprosto usuální. Volba mezi větou bez podmětu a s podmětem vychází spíše z požadavků na rytmus řeči. V češtině představuje doplnění podmětu zvláštní aktualizaci, cf. *pršely kyselė deštė; den začĩnal svĩtat*, často je však nutné přísudkové sloveso vyměnit, takže *lepší zĩtřky spĩš vzcházėjĩ* než *svĩtajĩ* a *hustý snĩh radėji padá* nebo *se sype* než *sněžĩ*.

neosobním tvaru předpokládá k sobě podmět, se v podobě deverbativního predikativu konatele zbaví a může vystoupit jako predikát bez podmětu. Tím jsou splněny požadavky našeho morfosyntaktického vymezení slovesa, jež jsme připomněli na samém počátku této kapitoly.

1.1.7 SHRŇME. Litevské uerbum finitum rozlišuje ve svých vedlejších morfématických kategoriích nepříznačnou neosobu (NON-PERS) a příznačové osoby (1 :: 2), u nichž pak ještě rozlišuje sémata číselná (SG :: PL :: DU). Osoby jsou tvary kongruentní, neosoba tvar nekongruentní. Litevské participium (probírali jsme pouze participium «agentivní»; práce s deagentivními participii by zde ale žádný nový sématický vztah nepřinesla) rozlišuje ve svých vedlejších morfématických kategoriích rod (MASC :: FEM) a číslo (SG :: PL :: DU), jež dohromady zakládají soubor tvarů kongruentních. Kongruence při predikaci čisté slovesné (VF) závisí na kategorii osoby, kongruence při (agentivní) predikaci participiální (PART) na ní nezávisí. Díky tomu, že mezi predikací s VF a predikací s PART existuje systémová konverse, je možné jednak ztotožnit kategorii čísla pro jméno a pro sloveso, především však je možné per analogiam uvažovat o kongruentním vztahu podmětu a predikátu i ve spojení se slovesnou neosobou.

Predikaci nekongruentní, protože bezpodmětou vyjadřuje PART pouze druhotně, prostředky vybranými ad hoc pro jejich malou příznačovost (tvar MASC.PL, případně holý kmen). VF v takovém případě samozřejmě používá nepříznačového tvaru NON-PERS, implicitě se však zapojují další jazykové jevy (genitivní doplnění místo nominativního, absence agentu ve valenčním rámci). Kromě toho litevský jazykový systém vytváří deverbativní predikativy (PRAED), tvary, jež jsou schopny samy o sobě konstituovat větu, jež lze ve větě rozvíjet různými doplněními, nikdy však ve vztahu kongruence. V následujícím oddíle 1.2 předvedeme, že predikativy jsou dokonale paralelní s VF, nikoliv s agentivním participiem, a v oddíle 1.3 vyložíme jejich vztah k participiím deagentivním. Celkovou aktantovou strukturu věty o deverbativním predikátu rozebereme až v navazujícím svazku.

1.2 *Hlavní morfématické kategorie. Paradigmatické vztahy I*

V předchozím oddíle jsme si ujasnili vnitřní strukturu dílčích souborů, z nichž sestávají formální paradigmatá lexikálních jednotek slovesných. Ony soubory jsou uspořádány podle vedlejších sématických kategorií, a to v litevštině na dvojí způsob: uerbum finitum pomocí kategorií OSOBA a ČÍSLO, participium pomocí kategorií ROD a ČÍSLO. Obě kombinace vedlejších sématických kategorií slouží k vyjádření morfosyntaktické kongruence přísudku s podmětem. Kromě toho disponují slovesné lexikální jednotky zvláštními prostředky na vyjádření syntaktického stavu, kdy žádný větný člen s predikátem kongruentní není.¹⁸

¹⁸ V oddíle I/2.6 předchozí knihy jsme rozlišovali třídu a okruh lexikálních jednotek. Třída SLOVESO se opírá právě o to vymezení, jehož důsledky jsme podrobně rozebírali v II/1.1, tedy o morfológickou dispozici k syntaktické roli predikátu, čemuž určitě vyhovuje uerbum finitum. Okruh VERBUM umožňuje uvažovat o slovesné jednotce zároveň s tvary, jež v predikátu nevystupují, například s infinitívem. Postavení českého participia je problematické, protože možnosti jeho predikátového uplatnění jsou velmi omezené: osobně bych je při popisu češtiny vykázal až do lexikálně-gramatického okruhu. Nicméně litevské participium se v predikátu uplatňuje hojně, takže do morfosyntaktické třídy slovesa rozhodně patří. Celý tento oddíl 1.2 pojednává o slovese jako morfosyntaktické třídě.

Nyní se podíváme na vnější uspořádání mezi jednotlivými dílčími soubory. Představují paradigmatický vztah takové proměny predikátu, jaká nezávisí na jeho kongruenci ani inkongruenci. Výklad podáme primárně pro soubory kongruentního uerbum finitum, soubory kongruentního participia a inkongruentní predikativ osvětlíme odvozeně s odkazem na prvotní uspořádání. V dalším textu je výraz «sloveso» zkratkou pro kongruentní uerbum finitum.

1.2.1 Tvarové soubory (kongruentního) slovesa uskupujeme v litevštině stejně jako v češtině podle morfématických – lze říkat též sématických – kategorií ZPŮSOB a ČAS. To budou pro nás hlavní paradigmatické vztahy. Verbum finitum je jimi pokryto úplně, v ostatních podokruzích slovesa, jež též zastávají syntaktickou roli predikátu, musíme zavést ještě jednu kategorii. Vyjasněme však nejdříve vzájemný vztah prvních dvou.

Česká i litevská školní zvyklost ony kategorie udává v pořadí čas – způsob. Nevím, je-li za tímto zvykem uvědomělé zdůvodnění. Mnohé jazykovědné úvahy o slovesných kategoriích zdůrazňují, že čas je větší universalie než způsob, nicméně počet časů se mezi jednotlivými jazyky liší stejně často jako počet způsobů. V této práci budeme důsledně hierarchizovat 1° způsob, 2° čas, a to tak, že čas bude vnitřním dělením jednotlivých způsobů. Různé způsoby mohou mít různý počet časů. Pro české sloveso má indikativ časy tři, kondicionál dva a imperativ jeden.¹⁹ Kdybychom vyšli z obráceného hierarchického pořadí, museli bychom vysvětlovat, proč v některých způsobech jistá časová sémata zanikla, či dokládat, že se tam neutralizují.

Efektívní partii každé strukturně pojaté morfologie je okamžik vnitřního dělení slovesných sémata. Pro češtinu by bylo rozumné vymezit indikativ (IND) negativně jako člen nepříznačový, imperativ (IMP) jako nositele pozitivního příznaku “vůle” a kondicionál (COND) jako nositele příznaku “ireálnost”. Oba příznaky vytvářejí s nepříznačovým členem binární privativní opozici, leč navzájem srovnatelné nejsou.²⁰ Hlavní argument ve prospěch takového dělení by zněl, že nepříznačový člen může oba příznakové nahradit, naopak to však nejde, stejně jako jeden příznakový člen nemůže zastoupit druhý příznakový člen.

Uvnitř jednotlivých způsobů bychom pak obdobným aparátem mohli vymezovat sémata času. Český indikativ by rozlišoval nepříznačový přezens (PRAES) ve dvojí privativní opozici, oproti préteritu (PRAET) s pozitivním příznakem “před referenčním bodem” a oproti futuru (FUT) s pozitivním příznakem “po referenčním bodu”, přičemž by se opět argumentovalo, že jeden každý příznakový člen lze nahradit nepříznačovým, ne však naopak, aniž jdou pozitivní příznaky navzájem zaměnit. Český kondicionál by rozlišoval nepříznačový přezens (PRAES) v jediné privativní opozici k préteritu (PRAET) s pozitivním příznakem “před referenčním bodem”. Argument náhrady příznakového členu nepříznačovým by platil stejně a mohli bychom i poznamenat, že hodnota nepříznačového členu přirozeně pokrývá též jazykový obsah “po referenčním bodu”, s nímž se obsah příznakového členu vylučuje.²¹

¹⁹ Poslední tvrzení je ekvivalentní s tím, že imperativ nemá žádný čas: abychom mohli mluvit o morfématické kategorii, potřebujeme mít alespoň dvě od sebe různá sémata, která by se v ní střídala; jednoprvkovou kategorii lze zavést jedinečně per analogiam.

²⁰ Reprodukují zde vymezení Dokulilova (1967), ovšem bez vzájemného binárně hierarchického uspořádání opozic. Tuto otázku zde nechci otevírat. Čtenáře prosím, aby se na jednotlivé opozice díval jako na samostatné vztahy.

²¹ Takto podaný systém si říká o zásadní námitku. Jak se máme postavit ke skutečnosti, že dokonává

1.2.2 Obávám se, že nyní čtenáře zklamu. Po intelektuální rozcvičce nad diferenční sémantikou způsobových a časových sémát v češtině prohlásím, že pro formální morfologii litevského slovesa nic takového dělat nebudeme, protože to vlastně nepotřebujeme. Chceme-li inventarizovat malý a uzavřený soubor forem, je málo důležité, uspořádáme-li jej do jednorozměrného řádku, dvourozměrné tabulky, či třírozměrného kvádrů, podobně jako je vedlejší, čím pořadí členů v jednotlivých uspořádáních motivujeme. Jsem hluboce přesvědčen, že zvolené uspořádání musí být «rozumné», totiž uvnitř promyšlené a navenek přesvědčivé. Stejně tak jsem ale přesvědčen, že inventarizaci forem nemusíme začínat s uspořádáním konečným a dokonalým, zvláště hodláme-li v budoucnu celý inventář studovaných morfémů srovnávat ještě v dalších definičních oborech, ponejvíce syntagmatických. Navrhuji proto pouze provizorní sématické kategorie a diskusi k jejich sémantické interpretaci odsouvám na později, dokonce na velmi později, totiž do druhého svazku, pojednávajícího o větných vztazích.

Provizorní uspořádání bude následující: indikativ přítomny (IND.PRAES), indikativ préterita (IND.PRAET), futúrum (FUT), frekventativ (FREQ), imperativ (IMP), kondicionál (COND). Všechno jsou to slovesné tvary jednoduché. Třídění se opírá o rozdíl ve slovesných kmenech. Ty má litevština celkem tři, přítomny, préteritní a infinitivní. Z přítomného kmene vycházejí tvary IND.PRAES, z préteritního tvary IND.PRAET, z infinitivního všechny ostatní. Indikativ je výslovně rozdělen pouze na dvě časová sémata, nepříznačkové PRAES a příznačkové PRAET (s možností náhrady příznačkového tvaru nepříznačkovým, ne však naopak). Kondicionál a imperativ jsou slovesné způsoby odlišné od indikativu a neobsahující vnitřní dělení podle kategorie času. Futúrum a frekventativ se v gramatikách běžně počítají do indikativu jako další časová sémata, my je zde zatím držíme stranou, dokud v širších větných souvislostech nevyšetříme jejich sémantické možnosti.

Úsus litevského futúra má hodně blízko k úsům imperativu i kondicionálu. Nahradielnost příznačkových modů IMP a COND nepříznačkovým IND je jistě jevem širší platnosti, jaký bychom dokázali předvést i v češtině, přesvědčivě pro IMP, cf. *nekecám a makám* místo *nekecej(te) a makej(te)*, ne tak přesvědčivě pro COND, cf. *co se mi může stát?* místo *co by se mi mohlo stát?* V litevštině však potkáme náhrady, jaké jsou v češtině nezvyklé, ba nemyslitelné, a především je nápadné, jak důsledně se nahrazuje tvary futúra, nikoliv třeba přítomny.

Litevský frekventativ otevírá otázku, zda by nebylo vhodné zavést nezávisle na modalitě slovesného obsahu ještě kategorii násobenosti či opakovanosti slovesného děje. Zvláštní by byla tím, že se váže na sémantický rys “před referenčním bodem”, cf. (IND.PRAET) ‘zpíval’ *giedójo* :: *giedódavo* ‘zpíval’ (FREQ), zatímco jinde by se opírala o obsah syntagmat, cf. (IND.PRAES) ‘zpívá’ *gieda* :: *dažniáusiai gieda* ‘nejčastěji zpívá’, čili “zpívává”.

Takto položena, působí otázka násobenosti u litevského slovesa jako nemístný solitér.

Položíme-li ji však v širších souvislostech způsobu slovesného děje, přestane vyčnívat. Litevština má prostředky, jak slovesný děj upřesnit coby “malý, pozvolna probí-

slovesa v češtině rozlišují v indikativu pouze dva časy? Vzdor gramatické tradici, jež zdůrazňuje, že dokonavá slovesa vyjadřují tvarem přítomného času čas budoucí, je logicky konsistentní takový výklad sémát, který se těsně drží paralelismu v morfech: dokonavé sloveso má nepříznačkový IND.PRAES a příznačkový IND.PRAET, nic víc (sc. IND.FUT chybí). Proč? Protože příznačkový tvar lze nahradit nepříznačkovým, cf. *zaklepal jsem, nikdo se neozýval, vejdu dovnitř a tam vidím...*, ne však jiným příznačkovým. Indikativ dokonavých sloves je tedy v češtině členěn stejně jako kondicionál vůbec všech sloves. A podobně jako u COND.PRAES můžeme pouze přičinit poznámku, že hodnota sématu IND.PRAES při absenci morfému, jež by zvláště nesl séma IND.FUT, pokrývá též jazykový obsah “po referenčním bodu”, přičemž rys dokonavosti právě tento obsah zvýrazňuje.

hající”, “náhle uskutečněný”, “uvádějící do stavu” i “jsoucí ve stavu”, ale též “vlastním průběhem završený a vyčerpaný”, což připomíná slovanský dokonavý vid.²² Všechny tyto polohy budem chápat jako *Aktionsart*. K otázce litevského vidu se vyjádříme vzápětí (1.2.4, 1.4.7), zde jsme pouze chtěli ukázat, že frekventativ coby nositel sémantického obsahu “v minulosti intenzivně, opakovaně probíhal děj výchozího slovesa” přesahuje z gramatické morfologie modálně neurčitěho času do slovtvorné morfologie způsobů slovesného děje (3.7).

1.2.3 Predikativní participia agentivní disponují tvarovým inventářem, jenž je vázán na kmény IND.PRAES, IND.PRAET, FUT a FREQ, tedy na tradiční inventář litevských časů.²³ Tento soubor nahrazuje uerbum finitum v příslušných kategoriích, a tak vytváří jistou příznakovou polohu vyprávěcí. Jde o prostředek nemálo «intelektuální», dobře využívaný v beletrii.

Kazys Boruta ve svém románu *Baltaragio malūnas* (Baltarágův mlýn) podává dlouhou zповěd' zlostné staré panny celou v participiích. Vezměme z ní jedinou větu (reprodukuji na literární způsob, tedy bez prosodických značek): *Ir tas Baltrukas vis labiau patikdavęs* (PART: FREQ) *ir ji labai norėjusi* (PART: IND.PRAET) *už jo ištekėti, tiktai jis apie tai nė užsiminti nenorėdavęs* (PART: FREQ), *tarsi jam visa tai nei galvon neatėitų* (COND). ‘A ten Baltrukas se jí líbil čím dál tím víc a ona se moc a moc chtěla za něho provdat, jenže on se o tom nechtěl vůbec ani zmínit, jako by mu celá ta věc nikdy na mysl nepřišla.’ Pasáž obsahuje čtyři predikáty, první tři jsou vyjádřeny participii odpovídajícími modálně nepříznačným slovesům, poslední, modálně příznakový kondicionál, je v běžném slovesném tvaru.²⁴

Teoreticky lze téhož inventáře využít v přechodníkových konstrukcích o neshodných podmínkách, fakticky se však užívají jen participia odpovídající IND.PRAES a IND.PRAET. Vztah nepříznačového bezčasí a příznakového préterita se přitom přehodnocuje na vztah nepříznačové procesualnosti (stav probíhajícího děje) a příznakové perfektivnosti (stav vzniklý tím, že proběhl děj).

Participiální predikace v přechodníkových konstrukcích o shodných podmínkách se opírají o částečně jiný soubor agentivních participií, rozlišujících pouze protiklad nepříznačové-

²² Nositelem této dokonavosti jsou v litevštině především předpony, cf. *rāšė* ‘psal’ :: *parāšė* ‘napsal’, *vālgė* ‘jedl’ :: *suvālgė* ‘snědl’; pojí se však i s některými příponami, cf. *pūtė* ‘foukal, válo’ :: *pūstelėjo* ‘foukl, zavanulo’. Příznakově dokonavá slovesa vytvářejí jak IND.PRAES, cf. *parāšo*, *suvālgo*, *pūstelėja*, tak FUT, cf. *parašys*, *suvālgys*, *pūstelės*, jsou však v některých časových kontextech vyloučena, pro IND.PRAES třeba jako odpověď na otázku *kā jis dabar dāro?* ‘co (právě) teď dělá?’.

Prézens litevského dokonavého slovesa, odlišný od futúra, představuje těžký oříšek pro překládání do češtiny, ale též návod, jak se v češtině zbavit přílišné vazby nepříznačově nepréteritního dokonavého slovesa na futurální interpretaci: nepříznačový prézens oproti příznakovému futuru vyjadřuje spíše než nějakou “současnost s referenčním bodem”, jež se s dokonavostí opravdu vylučuje, nepříznačové bezčasí, jež se s dokonavostí snáší. Uvědomme si, že v české radě-výtce *když nevím, tak se zeptám*, interpretované jako “kdykoliv nevím, zeptám se” (lat. cum iterātium), vidíme dva indikativy prézentu, první nedokonavého slovesa, druhý dokonavého, jež díky své maximální nepříznačovosti označují amodální a atemporální prostor obecné platnosti.

²³ Jelikož zatím užíváme jen provizorního modálně-temporálního uspořádání, budeme o onom čtyřčlenném souboru mluvit jako o «časech» bez upřesnění způsobu (to vyhrazuje pouze pro IND.PRAES a IND.PRAET).

²⁴ Všimněme si, že litevský frekventativ je uplatněn i tam, kde české iterativní tvary **líbíval*, **nechtíval* jsou naprosto nemyslitelné. I to je důvod, proč jej raději chápat jako *Aktionsart* s rysem intensity.

ho bezčasí, tradičně označovaného za přezens, a příznakové minulosti, tradičně označované za préteritum. Z hlediska formálního popisu jistě ničemu neuškodí, ponecháme-li sématické označení motivované kategorií času, tedy PRAES vs. PRAET, pro sémantickou interpretaci by se však lépe hodilo mluvit o příznakovém perfektu (PERF) s obsahovou charakteristikou “stav vzniklý tím, že proběhl jistý děj” oproti nepříznakovému procesu (PROC) uvnitř zvláštní kategorie aspektu. Šlo by o aspekt v pojetí spíše starořeckém než novočeském (proto se zatím vyhýbáme českému slovu «vid»),²⁵ byl by vázán na participium, ne na VF a jeho perfektivní člen by nezávisel na «dokonavosti» způsobu slovesného děje, o níž jsme se zmínili výše.

1.2.4 U participiální predikace v přechodníkových konstrukcích jsme tvrdili, že se tradičně popisují v protikladu časovém jako nepříznaková současnost, či ještě lépe bezčasí (PRAES) oproti příznakové předčasnosti (PRAET), že je však adekvátnější onen rozdíl popisovat v kategorii aspektuality s nepříznakovým stavem probíhajícího děje (PROC) a příznakovým perfektem (PERF), totiž stavem, jenž vznikl v důsledku toho, že proběhl jistý děj. Byla to volba mezi dvěma terminologickými alternativami, jednou tradiční, jednou systémově uvědomilejší, což je v čistě formální morfologii otázka podružná. Deverbativní predikativy (PRAED), tedy zvláštní prostředky pro vyjádření deagentivní predikace ve větě bez podmětu představují případ, kdy vztah aspektu a času se stane závažným, protože obě hlediska se kříží.

Z části 1.1.6 známe dva druhy predikativu, sc. *áugama* “děje se proces růstu” a *užáugta* “proběhl proces vzrůstu, či zarůstání”. Tradičně se i o nich mluví v sématické kategorii času jako o PRAES a PRAET, nicméně zde takovou charakteristiku musíme odmítnout. Oba druhy lze totiž časově specifikovat přídatnými morfy pomocného slovesa *būti* ‘být’, cf. *būvo* (IND.PRAET) *áugama//užáugta*, *būs* (FUT) *áugama//užáugta*, *būdavo* (FREQ) *áugama//užáugta*. Tím se ovšem specifikace predikativů nevyčerpává. Stejně tak lze přidat pomocné sloveso nesoucí sémata COND nebo IMP. Vidíme, že pro predikativy je nezbytně nutné zavést samostatnou kategorii, nezávislou na kategoriích způsobu a času. Nazveme ji aspektem a obsadíme právě dvojicí sémata “procesuální” (PROC) :: “perfektivní” (PERF), z nichž první je nepříznakové, druhé příznakové, totiž nahraditelné prvním.

V části 1.1.6 jsem záměrně uvedl predikativy lehce nesymetrické. Procesuální odpovídal slovesu *áugo* ‘rostl’, perfektivní slovesu *užáugo* ‘zarostl’. Tato volba měla ulehčit překlad do češtiny videm nedokonavým (= PROC) a dokonavým (= PERF). Je legitimní i ze strany litevského systému prohlásit, že *užáugo* je příznakově dokonavé oproti nepříznakově nedokonavému *áugo*, musíme však mít na mysli, že litevská dokonavost je pouze jednou z vícera možností, jak upřesnit způsob slovesného děje. Procesuální predikativ se přitom odvozuje od

²⁵ Vezměme ten subsystém řeckého slovesa, jaký vytvářejí deriváty slovesných kmenů přítomného, aoristového a perfektivního (při vydělení futúra, jež zakládá zvláštní derivační podokruh, do předchozích nedostatečně začleněný). V tomto subsystému nehledíme tolik k indikativu, jež je vnitřně rozdělen na primární a sekundární časy, jako k ostatním způsobům VF, k infinitivům a participiím. Získáme tak paradigmatické soubory, jež uvnitř podléhají časování (VF), skloňování (PART), nebo se už neproměňují (INF) – to jsou případy vedlejších morfématických kategorií – a navenek se mezi sebou dají porovnat jedině v hlavní morfématické kategorii aspektu. Ta sice čítá tři hodnoty, “progresivní” ≙ “procesuální” (kmen přítomný), “perfektivní-dynamické” (kmen aoristový) a “neprogresivní-statické” (kmen perfektivní), jejich vzájemné postavení však nikdy nebylo rovnocenné. Perfektivní okruh se plně paradigmatickoval až velmi pozdě (v helénismu) a záhy vypadl z užívání jako redundantní vedle okruhu aoristového. Nová řečtina pak má dvouhodnotový systém kmenů odlišitelných v týchž pojmech PROC a PERF, jakých užíváme pro litevštinu. O paradigmatických proměnách blíže píše autor (2002).

sloves nedokonavých (*áugama* “probíhá proces růstu”) stejně jako dokonavých (*užáugama* “probíhá proces zarůstání”) a podobně i perfektivní predikativ může být jak dokonavý (*už-áugta* “proběhl proces zarůstání”, ‘všechno už je zarostlé’), tak nedokonavý (*áugta* “proběhl proces růstu”, nevyjadřujeme se k vyčerpání děje). Je tedy jasné, že kategorie aspektu nezávisí na dokonavosti coby způsobu slovesného děje.

1.2.5 SHRŇME. Litevský jazykový systém má šest modálně-temporálních souborů, jež každé uerbum finitum (VF) může paradigmaticky střídát při zachování svých syntaktických vztahů, včetně kongruence. Všechny tyto soubory sestávají z tvarů jednoduchých, tedy z jediného fonotaktického slova. Pro diferenční popis oněch souborů vyčleňujeme dvě příznaková sémata modální bez vnitřního časového dělení (IMP, COND), dvě sémata temporální (PRAES, PRAET), sdružená v nepříznačném modu IND, a dvě sémata dočasně necháváme jako temporální bez modálního zařazení (FUT, FREQ).

Stejným inventářem paradigmatických diferencí disponuje i deverbativní predikativ (PRAED), kde však s výjimkou IND.PRAES jde o složené tvary opisné, sestávající ze dvou fonotaktických slov. PRAED navíc vnitřně podléhá aspektové opozici PROC :: PERF, nezávislé na předchozích kategoriích modálně-temporálních.

Agentivní participium (PART1) v postavení predikátu rovněž podléhá aspektovému dělení PROC :: PERF, vedle toho však využívá i škály «časů» bez způsobového upřesnění, sc. PRAES, PRAET, FUT a FREQ. Plné čtyřčlenné škály se užívá jen ve zvláštních, poněkud «literátských» případech; běžně se vystačí jen s položkami z modálně nepříznačného indikativu, sc. PRAES :: PRAET. Ty se tak sblíží s kategorií aspektu (PRAES ≡ PROC, PRAET ≡ PERF). Na rozdíl od PRAED tedy u PART1 nejde o nezávislost hlavních morfématických kategorií, spíš o vnoření jedné (aspektové) do druhé (temporální).

Dodejme, že deagentivní participia (PART2, cf. 1.3.3), jež jsou predikativům po stránce kmenotvorné mimořádně blízká, rozlišují stejně jako predikativy jediné aspektový protiklad PROC :: PERF.

1.3 Lexikálně-gramatické podokruhy slovesa

Pojem lexikálně-gramatického okruhu slovesného jsme zavedli proto (I/2.6.1), abychom mohli v jediné lexikální jednotce spojovat tvary morfologicky způsobilé i nezpůsobilé pro syntaktickou roli predikátu. Šlo o ústupek předporozumění lexikálnímu, jež bylo silnější než kombinční vymezení «gramatické» ve smyslu systémové větovtorby, a zároveň o ústupek kulturní tradici «gramatické» ve smyslu soustavného popisu jazyka. Indoevropská zkušenost předpokládá u slovesné jednotky podokruhy *uerbum finitum*, *infinitiuus* (a tvary jemu blízké), *participia* a *nomina uerbalia*. Jejich propojení se obvykle opírá o zřetelné vztahy morfologicky derivační. Litevský jazykový systém toto indoevropské očekávání bohatě naplňuje. Sice jsme v této kapitole ukázali, že některá litevská participia splňují definici morfosyntaktické třídy slovesné úplně stejně jako uerbum finitum, přesto však můžeme úhrn litevských participií prohlásit za zvláštní, značně nestejnorodý podokruh litevského okruhu slovesného. Podrobnému rozboru morfologické derivace jednotlivých podokruhů se věnujeme v následujících kapitolách této II. knihy. Zde se podíváme na specifické gramatické kategorie, jež se na ony podokruhy vážou.

1.3.1 Hlavní i vedlejší morfématické kategorie podokruhu uerbum finitum jsme právě probrali v oddílech 1.1–2, další možnosti předvedeme v oddíle 1.4.

1.3.2 Podokruh infinitivní obsahuje v litevštině tři položky: *īnfinītiūs* (INF), *supīnum* (SUP) a *būdinys* (BŪD). K prvním dvěma známe historické korespondence latinsko-slovanské, jež dobře odrážejí jejich vzájemný vztah, poslední je výlučně litevská a nemá ji ani lotyšтина. Všechny tři tvary si jsou nápadně podobné: slabičné sufixy *-ti* (INF), *-tu* (SUP), *-te* (BŪD), alternativně rozšiřující stále stejný infinitivní kmen; v prosodických charakteristikách se však plně shodují jen první dva (cf. 3.3.3). Vzdor této blízkosti nenacházíme v litevštině žádnou morfématickou kategorii, jež by INF, SUP a BŪD spojovala coby svá sémata. Na morfématické rovině se proto na morfémy INF, SUP a BŪD budeme dívat jako na izolované jednotky.

INFINITIV pojmáme v češtině především jako zkratku či syntaktický kondensát slovesného predikátu, přičemž zdůrazňujeme, že ačkoliv nevyjadřuje kongruenci, uchovává rekci. Pro litevský infinitiv je mnohem spíše na místě vyjít od vazeb, jež se tak nápadně neshodují s rekcí slovesného predikátu, že se pro ně ustálilo označení *der rektionslose Infinitiv*. Nerekční infinitiv vyjadřuje zřetel ke slovesnému obsahu. V tomto významu má k sobě protějšek v dativu vyjadřujícím zřetel k obsahu jmennému, a to bez jakékoliv vazby na aktantové spojení dotyčného slovesa a jména ve větě. Dobře to dokládají dva sousední verše z lidové říkanky o koloběhu jsoucen: *kám tās dalgēlis? šiēnui* (D) *pjāuti* (INF) — *kám tās šienēlis? kār vēms* (D) *ēsti* (INF) ‘k čemu ta kosa? bude seno sít — k čemu to seno? budou ho krávy žrát’, kde dvojí zřetel, zde upřesněný jako účel, se vyjadřuje vždy stejně, dativem jména a infinitivem slovesa, bez ohledu na implikované predikace *šiēna* (A) *pjāuna* (VF) ‘seče seno’, *kār vēms* (N) *ēda* (VF) ‘krávy žerou’. Nezávislost infinitivu na implikované predikaci dobře vidíme i v různých polohách existenčního predikátu, cf. *reikia* (VF) *Jokūbas* (N) *pakviēsti* (INF), *be jō niēkai* ‘musíme poprosit Jakuba, bez něho to nepůjde’ (Jonas Biliūnas: *Vagis*). Predikát *reikia* ‘je nutné, nezbytné’ (lépe však uchopit jako “vyvstává nutnost, nezbytnost”) je doplněn nominativem toho, kdo je v dané chvíli nutný a nezbytný, a zřetelovým infinitivem upřesňujícím, jak si dotyčného zjednat (musíme ho uctivě pozvat, nejde mu poručit).²⁶

SUPĪNUM vyjadřuje zřetel ke slovesnému obsahu v jednom zvláštním kontextu, totiž jako doplnění predikátu pohybového; má přitom specifický protějšek v genitivním doplnění zřetele, či účelu jmenného. Opět doložíme z lidové slovesnosti: *ateina* (VF) *trys mergēlės* (N) *tū uogėliū* (G) *riņktū* (SUP), *atjōja* (VF) *trys bernėliai* (N) *tū mergėliū* (G) *iņtū* (SUP) ‘a vyšly si tři panenky ty jahody trhat, a vyjeli tři mládenci ty panenky pobrat’.²⁷ Supínový tvar na *-tu* v moderním jazyce již sice nežije a spisovná norma jej z piety drží jen jako vysoce knižní archaismus, supínová konstrukce, jež spočívá v genitivním doplnění po slovesech pohybu, však žije a je spisovnou normou striktně vyžadována, pouze místo SUP na *-tu* se užívá INF na *-ti*.

BŪDINYS jsme v části I/1.4.1 charakterizovali jako systémový prostředek, jímž se vytváří figura etymologica, cf. *kėlias eina tiėšiai, kaip šaute* (BŪD) *šaura* (VF) ‘cesta vede

²⁶ Bohemista si v této souvislosti vzpomene na syntaktické diskuse kolem věty *Je vidět Sněžka*.

²⁷ Víím, že substantívum *úogos* označuje genericky všechny drobné plody, borůvky, maliny, rybíz i višně. Pokud je zde překládám specifickým výrazem ‘jahody’, opíraje se o balto-slovanskou etymologii, činím tak proto, abych užil slova spojovaného s představami jednoznačně libými a vyhnul se podezřelým, ne-li přímo jedovatým “bobulím”.

rovně, jako když střelí', kde sloveso *šáuna* 'střelí' je zesíleno výrazem *šáute*. V syntagmatických vztazích má k funkci formy būdinys velmi blízko infinitív přípustkový, cf. *yrà* (VF) *būti* (INF) *úogu* (G), *bèt nedaũg* 'jahody jsou, ne že by nebyly, ale není jich moc', *girdėti* (INF) *girdėjau* (VF), *bèt nesuprataũ* (VF) 'slyšet jsem ho slyšela, ale nerozuměla jsem mu'. Všimněme si rozdílu: syntagmatický, infinitívem vyjádřený vztah podává přípustku, čili rozpor "sice jsou, ale málo" (případně "...ale ne pro tebe"), "sice jsem slyšela, ale nebylo mi to nic platné", kdežto būdinys je povinně souhlasný, potvrzující, cf. *úogu* (G) *būte* (BŪD) *yrà* (VF) 'jahod je strašně moc', *girdėte* (BŪD) *girdėjau* (VF) 'na vlastní uši (opravdu) jsem ho slyšela', přičemž potvrzovat může i tvrzení záporné, cf. *põ tam tikrũ, kaĩtais iĩ sakỹte* (BŪD) *nepasakỹtu* (PART → ADJ) *žõdžiũ* 'po jistých, někdy dokonce ani výslovně nevyřčených (jakoby "vyslovením nevyslovených") slovech'.

1.3.3 Zatímco infinitív řadí gramatická tradice do sféry slovesa zcela jednoznačně, jak o tom svědčí již samo označení *modus infinitivus*, byť s modem v našem pojetí nemá infinitív nic společného, *participia* pokládala antická gramatika za zvláštní slovní druh, odlišný od jména i od slovesa, s nimiž oběma mají něco společného: se slovesem pojem času,²⁸ se jménem pojem pádu. Viděli jsme již, že přinejmenším některá – a dosti početná – litevská participia dokážou vystupovat v syntaktické roli predikátu stejně dobře jako uerbum finitum. V této části podáme přehled všech participií.

Začneme konstatováním, že podokruh litevských participií je velmi heterogenní, takže jediné, co jej jednoznačně drží pohromadě, je morfologická derivace vycházející od právě jednoho ze tří základních kmenů litevského slovesa, sc. od přítomného, přeteritního nebo infinitivního, což stejně platí i pro uerbum finitum. Pokud jde o jmennou flexi, máme participia, jež se vůbec neohýbají, máme taková, která se mění v kategoriích rodu a čísla, ne však pádu, a pak «klasická», jež vykazují rod, číslo i pád.²⁹ Skloňování participií a jeho proměnlivý rozsah podrobně rozebereme v 8. kapitole III. knihy. Zde pro nás bude hlavním kritériem jejich (morfo)syntaktický potenciál. Jsou participia schopná tvořit větu na způsob slovesné predikace, participia schopná tvořit věty «jmenné» bez slovesného predikátu a participia vůbec neschopná tvořit věty. Vedle toho se participia dělí podle schopnosti zaujmout syntaktické postavení shodného přívlastku — a ta, která to dovedou, pak podstupují všechny morfologické transformace, jež se vztahují na adjektivum. Jednu z uvedených syntaktických schopností, predikativní nebo atributivní, má litevské participium vždy, pouze některé participiální kmeny jsou však schopny obou syntaktických aktivit zároveň. Následující třídění vychází prvotně ze syntaktického potenciálu predikačního.

Skupinu P1 tvoří participia, jež uchovávají rekcí příslušného VF a jsou schopna vlastními prostředky vyjádřit kongruenci, uplatňují se však i ve vztazích bez kongruence. Vyznačují se kmenotvornými formanty *-nt-* a *-us-*, odvozují se ode všech modálně nepříznačkových časů, sc. IND.PRAES a FUT (formantem *-nt-*), IND.PRAET a FREQ (formantem *-us-*). Vyjadřují aktuálnost slovesného děje (obsahu), a to pro PRAES bez časového omezení, jinak s časovým posunem podle příslušné slovesné kategorie. Větný člen, s nímž je participium skupiny P1

²⁸ Infinitív byl ke slovnímu druhu VERBUM řazen právě proto, že latinské i řecké sloveso odvozuje infinitivy od různých svých kmenů, jež se interpretovaly časově, od přítomného, perfektního, etc.

²⁹ Připomínám, že rod zde i jinde je vždy a výlučně rodem jmenným.

kongruentní, je příznakově označen jako konatel slovesného obsahu (a je totožný s konatelem příslušného VF). Konatelský vztah vyjadřuje participium P1 i v postavení kongruentního přívlastku. Skupina P1 se tradičně označuje za participia činná, tomuto názvu se však vyhneme, protože jevy slovesné diathese popisujeme jiným aparátem (vyložíme ve druhém svazku). Raději uijeme označení «agentivní». Paradigmatický protiklad v rozsahu celé čtyřčlenné časové škály se uplatňuje spíše omezeně, mnohem častěji se užívá užšího definičního oboru PRAES :: PRAET, což se přehodnocuje do protikladu PROC :: PERF (PRAES ≡ PROC, PRAET ≡ PERF).

Participium se zvláštním označením P1½ též uchovává rekci VF, na rozdíl od P1 je však povinně kongruentní. Vyskytuje se pouze v predikátu. Morfologicky se odvozuje formantem *-dam-* od infinitivního kmene. Je agentivní a vyjadřuje aktuálnost slovesného děje. Ve svém predikátovém postavení se může paradigmaticky střídat s participiem P1 odvozeným formantem *-us-* od kmene IND.PRAET a v této opozici vyjadřuje protiklad PROC :: PERF (P1½ je nepříznačový člen procesuální). Litevské gramatiky mu říkají «polopřičestí» (lit. *pūsdaļvis*, něm. *Halbpartizip*) a na to naráží i číselné označení, které jsme mu zde dali.

Participia skupiny P2 jsou důsledně kongruentní a navíc vytvářejí zvláštní rekční vztahy, obecně odlišné od rekce příslušného VF. Uplatňují se jako přívlastek a vedle toho dokážou konstituovat větu jmennou vůbec bez slovesného predikátu. Jsou morfologicky dvojího typu, odvozované formantem *-m-* od kmene přítomného a formantem *-t-* od kmene infinitivního. Tradičně se participiím P2 říká «trpná», tomuto názvu se ale opět vyhneme a použijeme označení «deagentivní». Odvozují se ode všech sloves, též od intransitivních, cf. *plauķia* 'plave, pluje' → *plauķiamā ūpē* 'splavná řeka', *jójo* 'jel (na koni)' → *jótas arklīs* 'kůň, na kterém (se kterým) se jelo/jezdilo'. V důsledku své deagentivnosti mají blízko k neaktuálnímu pojetí slovesného děje: *m*-participium vyjadřuje dispozici, potencialitu (neaktuálnost v bezčase), kdežto *t*-participium poznamenává dějem, který aktuální byl, ale už není (neaktuálnost po aktuálnosti). Pro systémový popis však použijeme protiklad PROC :: PERF, stejný, jakým dělíme participia P1.

V předchozím odstavci jsme prohlásili, že participia P2 jsou důsledně kongruentní. Musíme dodat, že jak pro procesuální, tak pro perfektivní člen disponují zvláštním tvarem inkongruentním. Právě ten v lexikálně-gramatickém okruhu litevského slovesa slouží jako deverbativní PREDIKATÍV, tedy systémový tvar, jenž každé slovesné lexikální jednotce umožňuje stanout na vrcholu závislostní hierarchie věty samostatně, bez doplnění podmětového i konatelského (cf. 1.1.6). V dalším výkladu prohlásíme predikativy za samostatný podokruh.

Za participium P3 označíme litevské gerundium, jež se odvozuje formantem *-tin-* od infinitivního kmene. Je pouze kongruentní, nevytváří vůbec žádnou rekci, vyskytuje se jedině v přívlastku. Za participium je pokládáme proto, že vyjadřuje jednoznačný vztah k výchozímu slovesu, a to sémantickým rysem "nutnost aktualizace slovesného děje". Slovesný děj jakoby postihuje jméno, s nímž je participium P3 kongruentní, cf. *tikēti* 'věřit' → *sunkiaī tikētiņa naujiena* 'těžko uvěřitelná novina'.

Stejně syntaktické vlastnosti vykazuje i participium, jež se odvozuje formantem *-m-* od kmene FUT (jenž je druhotnou modifikací kmene infinitivního). Budeme je označovat P3'. Tradičně se mu říká «pasivní futurální». Morfologicky se nijak neliší od procesuálního participia P2, nevstupuje však do zvláštních syntagmat, jež jsou pro P2 typické (cf. 1.4.5). Systém umožňuje odvozovat participia P3' ode všech sloves, úsus tak nečiní: jedině (sic!) vskutku živé je *būsimas* 'budoucí' od slovesa *būti* 'být', cf. *bū-s-i* 'budeš', takže je spíše na místě hovořit o deverbativním adjektivu vytvořeném ad hoc, byt' derivační cestou systé-

mově dobře motivovanou. Důvodem neusuálnosti participií P3' je konkurence ze strany participií P3. Ta systémově nesou séma "nutnost", jež spojení příznaku "deagentivnost" (\Rightarrow neaktuálnost), v P3' vázaného na formant P2, a "budoucnost" (\Rightarrow vůle k aktualizaci), v P3' vázaného na formant kmene FUT, dává jasnější sémantickou interpretaci. Participia P3' se tak uplatní jen v případech, kdy je potřeba rys nutnosti výslovně odstranit, cf. *būti* 'být' \rightarrow *būtinās* (P3) 'nutný' (sc. "mající být") vs. *būsīmas* (P3') 'budoucí' (ne však nutný), *vēsti* 'oženit se' \rightarrow *jō vestinā* (P3) *mergēlē* 'dívka, kterou si má/musí vzít' (okolnosti tak rozhodly) vs. *jō vesimā* (P3') *mergēlē* 'dívka, kterou si vezme' (on se tak rozhodl).

1.3.4 Podokruh jmen slovesných jsme už otevřeli v souvislosti s participií P3'. Dotýká se však i participií P3. Ta se dají odvodit ode všech sloves, a to se stále stejným sémantickým rysem. Kdybychom ale kmen na *-tin-* skloňovali podle jiného paradigmatického typu, dostali bychom již obecné adjektívum slovesné, jehož vztah k výchozímu slovesu je dán ad hoc, cf. *dirbti* 'pracovat' \rightarrow *dirbtinas* (P3) 'který se musí udělat' vs. *dirbtinis* 'umělý' (oproti přirozenému či pravému), tedy takový, který "vzešel z nějaké práce", kde práce je hodnocena kupodivu negativně. Taková nesoustavná adjektíva není nutné zařazovat do lexikálně-gramatického okruhu VERBUM (a pokud bychom se tak rozhodli, měli bychom z něho vykázat i participium P3'). Problematická však budou jména konatelská a jména dějů, jež jsou zároveň jmény výsledků dějů. Ta se odvozují jednotně ode všech sloves a vymezují se vůči nim pevnými sémantickými rysy. Nepatří do české (ani třeba latinské) gramatické tradice řadit podobná substantíva do lexikálního okruhu slovesného, patří to však do lexikografické tradice litevské, a vzhledem k systému litevského jazyka jde o rozhodnutí naprosto správné (cf. III/8).

1.4 Difúzní morfématické kategorie. Paradigmatické vztahy II

Hlavní i vedlejší morfématické kategorie jsme dosud zaváděli v definičních oborech morfémů, jejichž morfy se projevují jediným fonotaktickým slovem (s výjimkou modálně-temporálních upřesnění PRAED). Ony definiční obory se navíc překrývaly s lexikálně-gramatickými podokruhy slovesa, takže jsme vůči sobě nikdy nestavěli VF :: PART ani VF :: PRAED, nemluvě o syntagmatech, jež z nich lze vytvořit. Jakmile vykročíme za takto úzké hranice, otevrou se nečekaně široké možnosti dalších srovnávání: participium predikující samo o sobě a ve spojení s «pomocným» slovesem; participium, jež se coby «doplnění» plnovýznamového slovesa střídá s infinitívem; «modalita» vyjadřovaná participiálními konstrukcemi a «aktuálnost» vyjadřovaná slovesnými částicemi; navíc částice upřesňující aktuálnost slovesného děje se nápadně podobají předponám upřesňujícím způsob slovesného děje. Podobné diferenční pohledy jsou pro popis litevského slovesa mimořádně podnětné. Adekvátní výklad k nim však můžeme podat jenom v kontextu celého větného významu. Víím, že čtenářovu trpělivost znovu vystavuji zkoušce, nicméně i v této záležitosti ho musím odkázat až do příštího svazku. Ted' a tady předvedu pouze inventář výrazových možností a vzhledem k němu postavím otázku, kam a za jakou cenu lze posouvat hranice definičních oborů při diferenčním popisu morfémů z lexikálně-gramatického okruhu slovesa.

1.4.1 V předchozích dvou oddílech jsme předváděli uerbum finitum a participium jako dvě alternativy, jak uvnitř morfosyntaktické třídy SLOVESO vyjadřovat kongruenci subjektu s pre-

dikátem. Participium nebylo jakékoliv, nýbrž výlučně agentivní. Ve smyslu části 1.3.3 šlo o participia P1 a P1½. Jaký mají tato konkrétní participia vztah ke kongruentnímu slovesu?

P1½ je výhradně syntaktickou variantou VF. Uplatňuje se v případě, kdy dvě predikace, jež obě mají subjekt a obě mají též subjekt, jsou spojeny tak, že jedna, příznaková, se podává jako průvodní okolnost druhé, nepříznačové. Příznakovost se vyjadřuje právě přechodem od VF k P1½. V témže syntaktickém kontextu se uplatní i P1, pouze však s formantem *-us-* (odvozené od kmene IND.PRAET). Vnitřní protiklad obou participií postihuje vztah PROC :: PERF, tedy průvodní okolnost nepříznačově současnou, či lépe časově neutrální, a takovou, jež tu je coby následek děje, který již proběhl. Definičním oborem pro protiklad VF :: P1½ (i s variantou VF :: P1 pro příznakové vyjádření perfektivnosti) je v tomto případě celá věta, totiž celý větný komplex, adekvátním výkladovým nástrojem jsou vztahy syntagmatické, nikoliv paradigmatické.

Rád bych upozornil že litevské participium zdaleka překračuje možnosti českého přechodníku, cf. *priėš valgydamas* (P1½), *nusipraūsk* (VF) 'než půjdeš jíst, tak se umyj', dosl. "dřív než jeda, umyj se", *stėngiausi* (VF) *kėiek galėdamas* (P1½) 'snažil jsem se, jak jenom jsem mohl', dosl. "snažil jsem se, kolik moha", *sakýk* (VF), *kā išmanýdamas* (P1½) 'řekni, co umíš', dosl. "...co doveda", *váikščiok* (VF), *kuř norėdamas* (P1½) 'jdi si, kam chceš', dosl. "...kam chťeje".

1.4.2 P1, s formanty *-nt-* i *-us-* a odvozované od všech čtyř modálně málo příznakových časů VF, dokáže samo o sobě stát v opozici k VF a vyjadřovat polohu "nejistoty sdělení", cf. *ministras seřga* (VF) 'ministr je nemocný' :: *ministras sergās* (P1) 'ministr je prý nemocný'. Participium zde příznakově označuje tvrzení, za něž mluvčí neručí; vedle toho, ba především je značně literárním prostředkem pro vyjádření nepřímé, či spíše «polopřímé» řeči (připomeňme si románový úryvek předvedený v 1.2.3).

V popisně-normativních gramatikách XX. století můžeme sledovat zajímavý posun v hodnocení tohoto jevu, a to od syntagmatického k paradigmatickému. Od počátku se objevuje pojem «modus relatiuus», nejprve však jako záležitost textové syntaxe: po uvozovací větě s VF signalizuje P1, že mluvčí víceméně přesně reprodukuje cizí řeč, či cizí mínění, jež jeho, mluvčího, svým obsahem nijak nezavazuje. Tak věci ještě popisuje Senn (1966: §§765–775) a dodává, že spisovný úsus tento prostředek podporuje. Soudobé litevské gramatiky užívají pojmu *netiesióginė nūsaka* 'nepřímý způsob' a staví ji mezi slovesné způsoby (DLKG §861). Protože však tento způsob v úsu zaniká, objevuje se i zajímavý pokus o jeho záchranu přeřazením mezi způsoby větné (Valeckienė 1998: 88–89).

Lituji, že nevím o práci, která by soustavně analyzovala textové výskyty a funkce této participiální konstrukce. Bez pevné opory v jazykovém materiálu lze říct jen to, že norma spisovného jazyka se ve XX. století pokoušela prosadit do úsu jistou systémovou potenci, leč příliš neuspěla; zůstává tak u prostředku spíše literární tvorby a intelektuální hry.

1.4.3 Agentivní participia P1 vystupují v jednom zvláštním typu syntagmatického spojení, vyjadřující dvě příznakové polohy slovesného děje: aktuálnost děje a poznamenání jeho následky. Netýká se to všech participií P1, pouze těch, jež se odvozují od kmene IND.PRAES (formant *-nt-*) a IND.PRAET (formant *-us-*). Ta jsou – po vyloučení modálně nezřetelných kmenů FUT a FREQ – jasnými nositeli opozice PROC :: PERF.

Procesuální agentivní participium se rozšiřuje o morf *be-* (připojovaný zepředu), jenž je příznakem aktuálnosti. Takto upravené participium nevystupuje v predikátu přímo, nýbrž

jako druhé doplnění slovesa *būti* ‘být’, kde v prvním, podmětovém doplnění stojí konatel příslušného děje, cf. *aš buvaū* (VF) *beišēnanti* (P1), *kaī...* ‘právě jsem byla na odchodu // právě jsem se chystala odejít, když tu...’, dosl. “já byla aktuálně-odcházející // ta-kdo-právě-odchází, když...”. Sématický obsah konstrukce vytváří “agentivnost” společná všem participiím P1, “procesuálnost”, nesená formantem *-nt-*, jež v opozici k “perfektivnosti”, vázané na formant *-us-*, představuje člen nepříznačový, a “aktuálnost”, nesená příznačovým morfem *be-*. To k popisu zvláštního významu dané konstrukce stačí. Že je celá konstrukce podána navíc syntagmatem o predikátu *būvo* ‘bylo’ (konkrétní podoba *buvaū* odráží kongruenci s podmětem), je průvodní skutečnost, kterou konstatujeme, ale nemusíme dále interpretovat.

Perfektivní agentivní participium vystupuje coby druhé doplnění predikátu *būti* bez dalších příznaků; v podmětovém doplnění opět stojí nositel děje, celá konstrukce vyjadřuje, že podmět je poznamenán završeným dějem, jež kdysi sám vykonal, cf. *jis yrà* (VF) *iř kalējime būvēs* (P1) ‘má za sebou i kriminál’, dosl. “on je ten-kdo-i-ve-vězení-pobyl”, což je výpověď o bohatství a skladbě životních zkušeností dotyčného. Sématický obsah konstrukce vytváří “agentivnost” participia P1 a příznačová “perfektivnost” nesená formantem *-us-*.³⁰ Oboje je prostřednictvím predikátového VF podáno jako vlastnost podmětu, což na rozdíl od předchozího případu musíme do rozboru zahrnout.

V uvedených konstrukcích se predikátové *būti* může objevit ve všech způsobech a časech, jimiž VF disponuje, tedy i ve vysoce příznačových podobách IMP a COND. Soudobě funkčně pojaté gramatiky litevštiny (za všechny uveďme DLKG §948 ss.) hovoří o «složených» časech a způsobech slovesných a staví je paradigmaticky na roveň slovesným tvarům jednoduchým. To vyvolává potřebu zavést třetí hladinu morfématických kategorií (po vedlejších a hlavních, jež jsme zde předvedli). Takového kroku se zatím zdržíme (konečně rozhodnutí odsouvám do druhého svazku) a budeme se k oběma struktúrně paralelním výrazům stavět jako k syntagmatům.

Zmíněné litevské gramatiky (DLKG §952, Valeckienė 1998: 382–387) tvrdí, že pro «aktuální» slovesné tvary se užívá všech způsobů a časů s výjimkou IND.PRAES, pro «stavové» pak všech bez výjimky. To je v rozporu s podáním historického tvůrce spisovné litevštiny (Jablonskis 1922: §179), ale hlavně s čítankovými příklady, jež textově revidoval týž Jablonskis a jež po celé XX. století platily jako jazykové vzory. Cituji z pohádky o hadí královně: *Jauniáusioji žiūri — jōs marškiniū rankóvėje isiraņges žaltys begūlis*. ‘Nejmladší (sestra) kouká — v rukávu její košile leží stočený had.’ *Pō trijū dienū tėvai žiūri — vīsas žalčiū pułkas bešliuōžias i jū kiēmą*. ‘Za tři dny rodiče vidí, jak se k nim do dvora plazí celý hadí pluk.’ V obou větách je příznačová aktuálnost děje podána v přítomnosti, cf. *žaltys begūlis* ‘had právě leží’, *žalčiū pułkas bešliuōžias* ‘hadí pluk se právě plazí’. Je pravda, že chybí predikátové *yrà* ‘je’, leč to se v litevštině vypouští běžně. Navíc obě věty s příznačovou aktuálností jsou uvedeny predikátem *žiūri* ‘hledí’, což aktualizuje séma PRAES natolik dostatečně, že jeho zvláštní nositel *yrà* je v predikacích “je právě-ležící”, “je právě-se-plazící” zbytečný.

1.4.4 Z předchozí části víme, že agentivní participium P1 (s kmenem IND.PRAES, tedy s rysem PROC) je možné příznačově aktualizovat. I bez příznaku *be-* však participia P1 (obecně všechna) vyjadřují děj v jistém smyslu aktuální, a sice v důsledku své agentivnosti. Vynikne to zvláště v protikladu k infinitívu. Syntaktickým prostředím, kde se uvedený rozdíl projeví,

³⁰ Zakončení *-es* (též *-e*) je jistým alomorfem kmenotvorného formantu *-us-*, tak jako zakončení *-as*, *-is* (též *-a*, *-i*) představují alomorfy formantu *-nt-*. Příslušné vztahy osvětlíme v kapitolách II/3 a III/8.

je oblast zapojení jednoho predikátu do druhého. Asyndetické spojení *žiūri* (VF) — *žaltys begūlis* (P1) ‘kouká, (tam) leží had’ z části 1.4.3 s příznakově vyjádřenou aktuálností bude pro nás jedním krajním případem, případem dvou rovnocenných predikací; infinitivní konstrukce typu *laiko* (VF) *žiūrkes* (A) *žalčiáms* (D) *ėsti* (INF) ‘chová krysy jako krmení pro hady’ (dosl. “chová krysy hadům sežrat”), poprvé zmíněná v části 1.3.2, představuje druhou krajnost, jedinou predikaci, v níž infinitiv vyjadřuje pouze doplnění zřetele k lexikálnímu obsahu slovesa. V takto vymezeném prostoru je dobré rozlišit několik mezistupňů.

Prvním stupněm (sestupujeme odshora, od asyndetického spojení) jsou konstrukce s participiem P1½, o nichž jsme pojednávali v části 1.4.1. Tehdy jsme zdůrazňovali případy, kdy litevský přechodník překonává syntaktické možnosti českého, nyní zdůrazněme banální shody: doprovodná predikace je vůči hlavní nejčastěji v syntaktickém postavení příslovečného určení o zcela vágním obsahu, jenž se až podle textových souvislostí upřesňuje jako souběh, podmínka, příčina, účel, připustka, etc., cf. *besirūpindamas* (P1½) *kitū láime, rāsi* (VF) *iř sāvjaq* ‘staraje se o štěstí druhých, najdeš i své vlastní’. Participium P1½ je hlavním vyjadřovacím prostředkem, v protikladu k němu pak participium P1 (od kmene IND.PRAET) slouží k vyjádření příznakové perfektivnosti.

Druhým stupněm jsou «vedlejší věty obsahové». Nadřazený predikát (VF) je lexikálně obsazen slovesem sdělování, vnímání, pocitu, názoru, závislý predikát (P1) vyjadřuje obsah onoho sdělení, pocitu, názoru, cf. *bet šitas apsimetė* (VF) *niėko nežinąs* (P1) ‘ale ten předstíral, že nic neví’. Uplatní se všechny čtyři časové podoby P1, nikdy však P1½. Snadno nahledneme, že tato syntaktická konstrukce je motivačním zdrojem pro polohu “nejistoty sdělení”, o níž jsme mluvili v 1.4.2.

Třetí stupeň uvedeme slovesy započetí a přerušení činnosti. Zde se poprvé projeví protiklad P1 a INF. Starší norma, na počátku XX. století striktně vyžadovaná, předepisuje, aby sloveso započetí bylo doplněno infinitivem, kdežto sloveso přerušení, participiem, cf. *prādeda* (VF) *dirbti* (INF) ‘začíná pracovat’ vs. *lióvė* (VF) *dirbusi* (P1: FEM.SG) ‘přestala pracovat’. Agentivní participium vyjadřuje, že činnost byla v době přerušení aktuální, kdežto infinitiv, že činnost byla v době započetí pouze potenciální.³¹ Přejdeme nyní k litevským slovesům, jež odpovídají českým modálním. Ta mají – v litevštině stejně jako v češtině – doplnění infinitivní, což je v plné shodě s neaktuálností, potencialitou infinitivu: děje doplňující predikáty “může”, “musí”, “dokáže”, “umí”, “chce” jsou vždy pouze potenciální.

Rys aktuálnosti děje obsažený v litevském agentivním participiu se nápadně projevuje v tom, že litevština nezná vazbu *accūsātīuus cum īnfīnītīuō*, jakou má čeština i latina, a soustavně vyžaduje doplnění P1, byť přitom participium stojí v holém kmene. Tvarová odchylka u participia signalizuje to, že na rozdíl od všech dosud srovnávaných případů mají spojované predikace rozdílné podměty a podmět zapuštěné predikace je vůči hlavní v postavení větného členu předmětu, cf. *girdėjau* (VF) *jī* (A) *grįžtant* (P1 PRAES//PROC) ‘slyšel jsem ho se vracet // že se vrací’, *girdėjau* (VF) *jī* (A) *grįžus* (P1 PRAET//PERF) ‘slyšel jsem, že se vrátil’. Mohou se uplatnit všechny čtyři časy P1, převažuje však užívání dvojice PRAES a PRAET, jež se přehodnocuje do vztahu PROC vs. PERF; infinitiv je vyloučen, protože doplněný děj se podává s jistou aktuálností, byť i upřesněnou vzhledem k času či dokonavosti.

³¹ Popsaný rozdíl plně odpovídá syntaxi staré češtiny. V současné litevštině se i po slovesech přerušení běžně užívá infinitiv (a spisovná norma jej připouští vedle participia), v čemž lze vidět vývoj směrem k novočeskému stavu, kde infinitiv představuje jedinou syntaktickou možnost.

Co bylo právě řečeno, platí i v případech, kdy doplněný děj vůbec podmět nemá, cf. *girdėjau* (VF) *jī* (A) *grīžtant* (P1 PRAES//PROC) ‘slyšel jsem ho se vracet // že se vrací’ vs. *girdėjau* (VF) *grīaudžiant* (P1 PRAES//PROC) ‘slyšel jsem hřmít // že hřmělo’.

Oproti tomu infinitív svou neaktuálností, potencialitou vyjadřuje zřetel, účel, možnost, cf. *atnėšiu* (VF) *táu* (D) *válgyti* (INF) ‘přinesu ti něco k jídlu’, dosl. ‘přinesu ti najíst’, *išeiti* (INF) *plāčios* (N) *dūrys* (N), *pareiti* (INF) — *siaūros* (N) ‘odejít je snadné, vrátit se těžké’, dosl. ‘pro odchod (INF) (jsou) dveře široké, pro návrat (INF) úzké’. V tomto morfosyntaktickém kontextu snáze přistoupíme na interpretaci otázky *kàs* (N) *yrà* (VF) *girdėti* (INF) ‘co je nového?’, dosl. “co je ke slyšení?” v podobě: predikát *yrà*, podmět *kàs*, příslovečné určení *girdėti* (cf. 1.3.2).

Různorodost morfosyntaktických vztahů, jež jsme v této části 1.4.4 předvedli, slouží i jako podpůrný argument pro rozhodnutí učiněné v 1/2.2.3, totiž odložit řešení statusu sloves «modálních» a «fázových». Jde o slovesa, jež se tak často vyskytují s doplněním jiného slovesa, že se klade otázka, zda vůbec jsou samostatnými lexikálními jednotkami. Samozřejmě se pokusíme přenést klasický postup, jež FGP vypracoval pro češtinu (Panevová–Benešová–Sgall 1971), spočívající v podrobném vyšetření, za jakých okolností a s jakým významem lze oněch sloves užit bez doplnění jiným slovesem; musíme však celý argumentační aparát upravit pro systémové možnosti litevského infinitívu, jenž na rozdíl od českého není morfosyntaktickou zkratkou závislé predikace.

1.4.5 Deagentivnost participií P2 se projevuje v tom, že jméno, s nímž jsou kongruentní – at’ již v postavení přívlastku, nebo jako druhé, předmětové (sic!) doplnění predikátu *būti* ‘být’ –, označují za postižené dějem, jehož samo není konatelem. Syntagmata s predikátem *būti* se tradičně vyhodnocují jako genus passivum. Strukturně se neliší od syntagmat s P1, jež jsme rozebírali v 1.4.3, a i zde se zatím zdržíme zavádění zvláštní sématické kategorie třetí hladiny.

Gramatické popisy litevštiny v souvislosti s pasívem dodávají, že konatele pasivního děje lze vyjádřit v genitívu, cf. *visi* (N) *jī* (A) *geřbia* (VF) ‘všichni ho uctívají’ → *jīs* (N) (*yrà* (VF)) *visū* (G) *geřbiamas* (P2) ‘je všemi uctíván’. Rád bych zdůraznil, že toto užití genitívu představuje jen výsek z mnohem širšího pole možností, kde jednotně vyjadřuje «tema» predikace, sc. “těší se úctě // požívá úcty, a to vzhledem ke všem // pokud jde o všechny”. Tento «tematický» genitív umožňuje zapojovat P2 do predikace jmenné.³² Tu mohou tvořit i adjektiva, cf. *nāmo* (G) *áukštas* (ADJ: N) *stógas* (SUBST: N) ‘dům má vysokou střechu’, dosl. “pokud jde o dům, vysoká je střecha”, soustavné rozšíření jí však zajišťují právě až konstrukce s P2, cf. *mūsu* (G) *stātomas* (P2: N) *nāmas* (SUBST: N) ‘stavíme dům’, dosl. “pokud jde o nás, děje se stavba a postihuje to dům”.

Týž genitív se uplatňuje i u predikativu a spolupodílí se na odosobnělém podání děje, cf. *tėvo* (SUBST: G) *dár būta* (PRAED) *jáuno* (ADJ: G), kde neutrální český překlad ‘otec byl ještě docela mlád’ zakrývá odosobnělost podání “o otci se dá říct, že byl ještě v plném mládí” (zvláště když uvážíme jeho tehdejší vzhled, sílu, zájmy, případně lehkomyšlnost).

1.4.6 Litevské sloveso přibírá tři morfy, jež samy nebo v kombinacích udávají míru jeho platnosti: *ne-*, *te-*, *be-*. Všechny se ke kmenovému morfu připojují zepředu. Morf *ne-* popírá

³² Nejde o tema ve smyslu aktuálního členění, ale o predikátové doplnění, jaké nalézáme třeba v českých větách *myslím si o tom své; řekl mi o ní, že nepřijde*.

platnost: *niēko nežiṅaū* ‘nic nevím’, *išvis nepaeīna* ‘vůbec nechodí’, dosl. “vůbec nepopojde”. Morf *te-* připouští jen malou míru platnosti: *tiek težinaū* ‘to je vše, co vím’, dosl. “to-lik jenom-vím”, *vōs tepaeīna* ‘stěží chodí’, dosl. “sotva jenom-popojde”. Morf *be-* zdůrazňuje platnost, často vzdor okolnostem: *tuōs kēturis žodžiūs bežiṅaū* ‘ta čtyři slova stále dobře znám’ (leccos jsem zapomněl, ale tohle nikdy), *vis tiek bepaeīna* ‘přece jenom trochu chodí’ (byť ho to stojí velké přemáhání). Kombinace *tebe-* vyjadřuje trvání platnosti: *savo veřte tebežiṅaū* ‘svou cenu pořád ještě znám’ (takže se s ním ani teď nebudu zahazovat), *aṛ tebepeaeīna?* ‘může ještě chodit?’. Kombinace *nebe-* vyjadřuje konec onoho trvání: *tō nebežiṅaū* ‘to už nevím’ (věděl jsem), *jaū nebepeaeīna* ‘už nemůže chodit’ (dřív mohl).

Morfem *te-* se kromě toho dá vyjádřit příkaz a připustka, cf. *teateīna* ‘at’ přijde’, též ‘jen at’ si přijde’, a podílí se i na archaické formě zvané «optativ» (funkčně vzato, jde o alomorf imperativu), cf. *teateiniē tāvo karalýstē* ‘přijď království tvé’ (cf. 3.2.6). Morf *be-* slouží též jako obsahově prázdný pomocný prefix, jenž umožňuje připojit k participiu reflexivní morf *si* tak, aby neinteragoval s koncovkou, cf. *be-si-rūpindamas* v 1.4.4 (soustavně pak v III/8.5).

Z funkčně generativního popisu (nejen) češtiny dobře víme, že morf záporu se sice přirozeně váže na morf predikátový, jeho adekvátní popis je však možný pouze ve strukturním kontextu celé věty, zvláště pak s přihlédnutím k jejímu aktuálnímu členění. Stejný postup bychom volili i pro litevštinu — a stejně bychom chtěli vyšetřovat i ostatní litevské morfy. Zde tento úkol řešit nemůžeme, přesouváme do druhého svazku.

1.4.7 Právě předvedené morfy, jež upřesňují míru platnosti slovesného děje, se v soustavě litevského jazyka formálně nijak neliší od souboru morfů, jež upřesňují celkové podání slovesného děje. Jde o 12 prefixů (*ap-*, *at-*, *i-*, *iš-nu-*, *pa-*, *par-*, *per-*, *pra-*, *pri-*, *su-*, *už-*), jež působí nejen v lexikálně-gramatickém okruhu VERBVM, ale též v okruhu NOMEN (na alomorfy předpon, jež se mezi oběma okruhy střídají, jsme upozornili v I/3.5) a navíc mají protějšek v předložkách. Soustavnému výkladu těchto morfémů se věnujeme ve druhém svazku.

Chceme-li se pokusit o imanentní výklad daných slovesných předpon, je nejlépe postupovat od konkrétních představ prostorově-pohybových k abstraktním, metaforickým. Například pro předponu *su-* můžeme postupovat od pohybu dohromady (*ējo* ‘šli’ → *su-ējo* ‘sešli se’, sc. ‘shromáždili se’) metaforou množství k intenzitě (*spáudē* ‘tiskl’ → *su-spáudē* ‘silně stiskl’), metaforou vyplnění k završenosti (*láuķē* ‘čekal’ → *su-láuķē* ‘dočkal se’), metaforou nárůstu k obrazu rychlého provedení (*klyķē* ‘vřeštěl’ → *sū-klyķē* ‘zavřeštěl’).

Soubor sématických rozdílů, jež lze uvedenými prefixy mezi slovesy vytvořit, z opatrnosti označíme pouze za *Aktionsart*. Gramatiky moderní spisovné litevštiny nicméně těmito rozdíly zdůvodňují potřebu kategorie vidu, již zavádějí jako jisté hledisko třídící inventář lexikálních jednotek slovesných (jiným takovým hlediskem, na vidu nezávislým, je transitivity).

Mluví se o vidu «průběhovém» (*eigōs vėikslas*), sc. nedokonavém, a «událostním» (*įvykio vėikslas*), sc. dokonavém. Jsou velké rozdíly v příkrostiti vynášených soudů. Valeckienė (1998: 285) tvrdí, že jde o dichotomii, jež postihuje všechna slovesa, dokonavý vid že je příznakový, nedokonavý nepříznakový. DLKG (§§825–828) o příznakovosti nemluví a upozorňuje, že mnoho sloves je vidově obojetných. Paulauskienė (1994: 291–296) dokládá, že vid se často mění uvnitř jediné slovní jednotky, nejčastěji s přechodem od IND.PRAES (⇒ nedokonavý) k IND.PRAET (⇒ dokonavý), a připomíná, že Jablonskis (1922: §§150–157) zavádí do litevské gramatiky vid jako abstrakci mezi rozmanitými podobami *Aktionsart*.

S videm, který by litevské sloveso dichotomizoval na český způsob, v tomto výkladu pracovat nebudeme. Jednak pro něj nevidíme systémové důvody, jednak pro něj nemáme místo ve

výkladovém aparátu. Už jsme totiž zavedli kategorii aspektu, jež se sice nevztahuje na litevské uerbum finitum, leč podléhají jí predikativy a participia, které lze odvodit pro každou jednotku z lexikálně-gramatického okruhu slovesa, a pro každou v obou sématických hodnotách PROC :: PERF. Kdybychom na litevské sloveso chtěli přenést kategorii vidu v českém pojetí, tedy tak, že každé sloveso je coby lexikální jednotka buď příznakově dokonavé, nebo nepříznakově nedokonavé, musel by se tento nový vid *à la tchèque* vymezit vůči stávajícímu aspektu predikativů a participií. Kdyby s nimi byl konformní, znamenalo by to, že každé sloveso je nedokonavé, «průběhové» (= PROC) i dokonavé, «událostní» (= PERF), čímž by vidové rozlišení ztratilo smysl; a aby s nimi konformní nebyl, museli bychom pro takový vid vymyslet sématický obsah radikálně odlišný od opozice procesualnosti (jež pojímá děj jako neuzavřený) a perfektivnosti (jež pojímá děj jako uzavřený). Tím ovšem ztratí smysl celý výchozí záměr.

V našem systémovém výkladu si ponecháme pouze slovo «vid», a to jako synonymum pro aspekt, definovaný výlučně pro PART a PRAED. A protože jazykové znaky můžeme studovat nejen v abstraktním systému, ale též v konkrétních textech, můžeme zcela nezávisle na tomto aparátu hledat jazykové normy, jež pro VF vedou na interpretaci slovesného obsahu v podobě buď «průběhové», nebo «událostní».

1.4.8 SHRNUŤÍ. Verbum finitum vykazuje šest paradigmatických souborů coby své hlavní morfématické kategorie. Dva z nich lze označit za mody bez vnitřního časového dělení (IMP, COND), dva za časy uvnitř společného nepříznakového modu (IND.PRAES, IND.PRAET) a dva za soubory s příznakovostí ad hoc (FUT směrem k modalitě imperativně-kondicionálové, FREQ směrem k iterativně-intensivnímu podání způsobu slovesného děje). Při jiném uspořádání těchto inventáře lze mluvit o čtyřech nemoďálních, či lépe moďálně nevyřazných časech PRAES, PRAET, FUT, FREQ.

Participia se protikladem AGENT :: DEAGENT dělí na skupiny P1 :: P2; vše ostatní, co se tradičně označuje za participia, jsou pro nás deverbativní adjektiva. Obě skupiny participií se pak uvnitř dělí podle opozice PROC :: PERF. Participium P1 je schopno rozšíření (vnoření) do škály PRAES, PRAET, FUT, FREQ, přičemž platí PRAES \equiv PROC, PRAET \equiv PERF; toto rozšíření je však vázáno na oblasti značně intelektualizovaného, literárního úsu. V jistých syntaktických kontextech je alternativním nositelem sématu PROC (oproti PERF) participium P1½. Participium P2 opoziční škálu PROC :: PERF nerozšiřuje; morfologický derivát tradičně zvaný participium futūrī passiū, jež jsme v části 1.3.3 označili jako P3', je ve své podstatě jen nesoustavně odvozované slovesné adjektivum.

Mezi participií P1 a P2 stojí protiklad agentivnosti a deagentivnosti. Agentivní procesualita vede na interpretaci v pojmu aktuálnosti, deagentivní na interpretaci v pojmu potenciálnosti. Perfektivita další interpretační upřesnění nevyvolává. Uvedené protiklady se aktualizují v syntagmatech o predikátu *yrà 'je'*, jež vyjadřují, že podmět je poznamenán lexikálním obsahem toho slovesa, jehož participium stojí v postavení předmětu, přičemž se upřesňuje, zda je poznamenán ve vztahu agentivním, či jiném než agentivním (P1 :: P2), dějem, který – podle agentivnosti – probíhá nebo alespoň může probíhat, či dějem, který je uzavřený a jako takový už znovu neproběhne (PROC :: PERF).

Predikativ je ze své podstaty deagentivní, což se projevuje i jeho kmenotvornou vazbou na P2. Dělí se základním protikladem PROC :: PERF, pomocnými morfy pak v obou podobách dokáže vyjádřit všech šest moďálně-temporálních kategorií VF.

Infinitív se žádné z výše uvedených opozic neúčastní. V protikladu k agentivnímu P1 je nositelem rysu "potencialita", což jej sblíží s procesuálním členem deagentivního P2.

Participiální konstrukce nepopisujeme jediným sématem, které bychom zvlášt' pro ně zavedli, nýbrž souběhem sémát, jaký přinášejí jednotlivé morfémy z daného syntagmatického spojení. Soustavný výklad morfémů, jež upřesňují míru platnosti slovesného děje, odsouváme do příštího svazku jako záležitost větotvornou, stejně jako odsouváme, tentokrát coby záležitost slovtvornou, soustavný výklad morfémů, jež upřesňují celkový průběh slovesného děje.

Z těchto prohlášení je vidět, že kategoriální paradigmatata, s nimiž k výkladu formální morfologie v lexikálně-gramatickém okruhu VERBVM přistupujeme, budou velmi střídmat. Pro VF zavedeme pouze oněch šest výše zmíněných hlavních kategorií, aniž se budeme starat o jejich vzájemné hierarchické vymezení, přičemž pro výklad – s ohledem na formální shody a kmenovou derivaci – sdružíme IND.PRAES a IND.PRAET do jedné skupiny, FUT, IMP, COND a FREQ do druhé; PART rozdělíme do hlavních kategorií podle opozic agentivnosti a procesuálnosti. Hlavní kategorie pro uerbum finitum uvnitř rozdělíme podle vedlejších kategorií osoby a čísla, hlavní kategorie participiální podle čísla a rodu. Výhodou takto asketického postupu je to, že se dá snadno rozšířit, kdykoliv si celkový struktúrní výklad jazyka něco podobného vyžádá.³³

³³ Rozšíření se může projevit v nejrůznějších místech jazykového systému. Například kategorii transitivity vs. netransitivity zavedeme «staticky» při popisu inventáře pojmenovávacích jednotek slovesných, opírajíce se o hloubkovou struktúru i morfosyntaktickou realizaci jejich valenčních rámců, zatímco kategorii reflexivity vs. nereflexivity zavedeme «dynamicky» při popisu usouvzažňovacího, větotvorného momentu, přihlížejíce k tomu, jak se jednotlivá políčka valenčního rámce zaplňují.